

P. S. II

174

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,

FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM — III–IV. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1916.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSZAJTÓN.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.
XXXII. (UJ) ÉVFOLYAM. 1916. III—IV. FÜZET

A verseci esperesség betöltése 1743-ban.

(Részlet a csanádegyházmegyei plébániák történetéből.)¹

Irta : Dr. JUHÁSZ KÁLMÁN.

I.

Lelkipásztorkodási viszonyok a Temesi Bánságban.²

Kétszáz esztendeje telik ezidén, hogy Délmagyarország s a vele évszázadok során a legbensőbb érdekközösség szálaival összefűződő Szent István alapította Szent-Gellért öröksége az idegen uralom alól

¹ A csanádegyházmegyei plébániák története — melynek eddig megjelent első kötete (Aga—Csanád) Szentkláray Jenő tollából került ki —, első részét alkotja a csanádi egyházmegye egyetemes történetének, mely a második részben a csanádi püspökség, a harmadikban a csanádi káptalan, monostoregyházak és szerzetesrendek történetét fogja tárgyalni. A tervezet szerint minden rész több kötetre fog terjedni. E munka ily alakban egyedül áll a hazai kath. egyházi történetirodalomban. Mint a szakkritika is elimerte, több magyar püspöki megye dicsekedhetik már a plébániák multjára vonatkozó nagyértékű adatgyűjteményekkel, de rendszeres egyháztörténeti mű, mely valamely püspökség valamennyi plébániájának és leányegyházának a múltat a jellel összefoglaló történeti leírását nyújtáná, eddigelé még a sokkal gazdagabb külföldi egyháztörténetirodalomban sincs. (V. ö. Márki ismertetését a Századok-ban.)

² A Temesvári Bánság közigazgatási közege: a Temesvárott székelő tartományi kormányzék (Administration) az udvari kamarának s a bécsi haditanácsnak (1751-től a visszaesatolásig, 1778-ig csupán az udvari kamarának) volt alárendelve. Minthogy az adminisztráció levéltárának nagy része gondatlan selejtezés folytán elpusztult s maradványai jobbára csak a múlt század huszas éveiben készült kivonatok alakjában őriztetnek: a Bánság történetéhez a legmegbízhatóbb forrásokat a bécsi archívumok, kivált az egykori udvari kamara levéltára, (a mai es. és kir. közös pénzügyminisztérium levéltára) szolgáltatja. E levéltár magában foglalja az udv. kamara s a császári haditanács leiratának fogalmazványait, a temesvári kormányzék, más hatóságok vagy magánszemélyek eredeti fölterjesztéseit s az adminisztrációhoz benyújtott iratok egy részét, eredetiben vagy másolatban.

Jelen dolgozat úgyszólván kizáróan e levéltár eddig még föl nem használt és kiadatlan aktáin épül föl. Ahol a forrást pontosabban nem jelölöm, e levéltár „Banatica” ügycsoportja értendő.

végleg felszabadult. Két évszázad múlt el, hogy a délvidék és a csanádi egyházmegye szíve, Temesvár városa visszahódított. Délmagyarország s vele a csanádi egyházmegye hamvaiból való feltámasztásának, visszaállításának és újjászervezésének a folyó esztendőben üli meg 200 esztendő fordulóját.¹

A visszafoglalt országrészben sajátságos viszonyok kaptak lábra, melyek — főleg Szentkláray Jenő eredeti levéltári kutatásokra támaszkodó, alapvető műveiből — eléggé ismereteseek.

Az új keletű, u. n. Temesi Bánság² új életet adott a Délvidék

A bécsi cs. és kir. házi, udv. és áll. (röviden: titkos) levéltárban, — mely (a budapesti Országos levéltárat természetesen ideértve) kiegészíti az említett levéltári anyagot, — valamint a csanádi püspöki levéltárban nem találtam dolgozatom tárgyára vonatkozó adatot. Hasonlóképpen a verseci plébániahivat al irattára sem őriz erről szóló bejegyzést. (Bichler János verseci apátplébános úr szíves közlése).

Nem csekély fényt önt azonban tárgyunkra s általában az egykori Temesi Bánság egyházi és politikai viszonyaira a temesvári szalvatoriánus ferencrendieknek ügylátszik még Délmagyarország történetirői előtt is ismeretlen *Historia domus-a* (*Liber memorabilium continens historiam religiosae domus seu conventus Temesvariensis in Bapatu ord. min. S. P. N. Franc. strict. osbs. ad S. Catharinam V. M. nuncup. Ss. Salvat.*)

Pacha Ágost prépost-kanonok úrnak — ki e naplót a ferencesek galgóczi rendházából elkérte — köszönhetem, hogy ennek bejegyzéseit is értékesíthettem.

Bevezetősoraim anyagát, másodkézből, főleg Szentkláray Jenő műveiből veszem.

¹ A visszafoglalás 200-ik évfordulója alkalmával kiadott csanádi püspöki körlevél bevezető sorai. (*Ordines Circulares dioec. Csan. 1916 Nr. 420*).

² A Maros, Tisza, Duna s a mai Oláhország és Erdély közt fekvő vidék a honalapítás óta a szorosan vett Magyarországhoz tartozott. A XV. századtól kezdve a törökök betöréseinek sikeresebb meggátolhatása végett, honvédelmi tekintetben az „alsóvidéki kapitány“-ok joghatósága alá került. (E címmel a hős Hunyadi János élt először). Ezen „alsóvidéki kapitányi“ méltóságot — mely azonban csak katonai volt s így távolról sem hasonlított a végvidékek és végvárak bánjainak polgári és katonai hatásköréhez — többnyire Temesvármegye főispánjai viselték, kiket később temesi gróf-oknak is neveztek, (v. ö. Temesvármegye orsz. képviselőinek az 1911. júl. 4-én megtartott rendkívüli megyegyűlésen, a temesi főispánságnak a „temesi gróf“ címével újból való összekapcsolására vonatkozó történeti adatokkal támogatott indítványát), de „temesi bán“-oknak soha s temesi bánság nem is létezett akkor. A bécsi kormány adta ezt a nevet e területnek a temesi pasaság eltörlése (1716), illetve a passzarovici békekötés (1718) után, mely Délmagyarországot a török uralom után visszaadta a „császárnak“. (V. ö. Pesty Frigyes: A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága. Akad. Ért. Pest 1868). Nincs tehát semmi jogtörténeti alapja ez elnevezésnek. — Másrészt azonban tény, hogy 1718—1779-ig hazánk e vidékét — habár jogellenesen — Temesi Bánságnak („*Temesvarer Banat*“) hívták. Ezért ezt a magyar államjogba átköző elnevezést — arra az időszakra, mikor az hivatalos használatban volt, — a jelen dolgozatban is megtarthatjuk, mert az akkori állapotokat konkretizálja. 1849-ben ez a név

sorsával összenőtt csanádi egyházmegyének és ennek megindulásával új vágányokra helyezte a lekipásztorkodás fejlődését is.

Ugyanis a bécsi kormány, mely ezt az országrészt Szent István koronája területéből kiszakította és osztrák törvények szerint igazgatta, egyházi tekintetben sem engedte, hogy a magyar püspöki megyékkel egyöntetűen, a régi történeti alapon igazgattassék. Egyházi szempontból is külön tartománnyá szándékozott a Maros, Tisza, Duna s az erdélyi havasoktól övezett területet átalakítani.

Világosan mutatja ezt az igyekezetet Báró Falkenstein Albert csanádi püspök részére 1730-ban kiállított kinevezési okmány, melynek értelmében III. Károly őt tulajdonképpen a Temesi Bácsán püspökké nevezi ki, főpásztori joghatóságának gyakorlására csupán a Bácsán disztriktusában hatalmazza fel, sőt hangsúlyozza, hogy júrisz-dikcióját az említett területen túl, — a csanádi egyházmegyének a Marostól északra eső részére — semmi esetre se terjessze ki.¹ Hasonlóképpen tíz évvel utóbb utódát, Stanislavich Miklós püspököt is csupán a Temesi Bácsán főpásztorának ismerte el.²

ismét felújítatott. Az 1849. nov. 18-án kelt császári nyílt parancs az egykori Temesi Bácsán területét Bács-Bodrog vármegyével és Szerémmegyének rumai és illoki járásaival együtt „Szerb Vajdaság és Temesi Bácsán” cím alatt ausztriai külön tartománnyá szervezte. Azonban 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után, Magyarországra reinkorporáltatott.

¹ „Ut iurisdictionis illius episcopalis ultra limites praefati Banatus Temesiensis nequaquam extendatur; verum talis per limitem Banatus, Tibiscum nempe, Marusinum et Alpes Transylvaniae, cincta et terminata habeatur”. A kinevező okmány szavai. Schematismus Csanadiensis. Temesvár 1913, 29. o.

Homlokegyenest ellenkező volt Falkenstein elődjének Gróf Nádasdy László csanádi püspök helyzete, kinek főpásztori jurisdikcióját csupán az ősi egyházmegye Marostól jobbra fekvő, „magyarországi” területére akarták szorítani. Nádasdy a történeti jog alapján kérte a felségtől püspöki jurisdikciójának a bácsáni részekre is kiterjesztését. 1719-ben július 7-én Savoyai Jenő herceg elnöklésével tartott udv. tanács, augusztus 22-én pedig a kir. kancellária hozzájárult Nádasdy kérelméhez s csakugyan kiterjesztették joghatóságát a Temesi Bácsánra is. Mégis midőn a püspök kánoni látogatását Temesvározt bejelentette, az ottani kormányzó tudatta vele a „császár nevében”, hogy mint magyar mánást vendégül szívesen látja, de az újszerzeményű Temesi Bácsán püspökének el nem ismerheti és nem is fogadhatja. V. ö. Szentkláray Jenő: Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bácsánban. Akad. értekezés. Budapest 1909, 52—53. Temesvármegye tört. 351—352.

² Nicolaum Stanislavich, qua episcopum Csanadiensem pro exercenda episcopali iurisdictione in Banatus Temesiensis Destrictu, nos auctoritate nostra caesareo regia clementer nominamus et constituimus, eumque praesentibus qua talem nominatum et constitutum habere volumus. („Fundationsbrief für den neu ernannten Csanáder Bischof Stanislavich, in wie weit dessen

De még egyházmegyéjük e csonka területén is igen megnehezítette ez egyháznagyok főpásztorkodását a bánági kormányzéseknek illetéktelen és erőszakos beavatkozása az egyházi igazgatás jogkörébe.¹

A püspökökéhez hasonlóan, sajátos volt a Temesi Bánág hívei- és lelkipásztorai-nak helyzete is.

A gyászos emlékü török hódoltság korában annyira leapadt a hívek száma, hogy rendszeres telepítésekkel kellett ezt az új „meghódított tartomány“-t benépesíteni. A kincstár minden családnak házat, földet, igavonó marhát, gazdasági eszközöket, egy évi élelmet ígért s az egyházi és iskolai költségek terhétől is fölmentette őket: templomról, papról, iskoláról és tanítóról gondoskodott²

Nagy gonddal, de magyarellenos tendenciával keresztülvitt telepítés folytán egyre emelkedett az idegenből, külföldi tartományokból hozott róm. kath. vallású lakosok s ezzel karöltve, a plébániák száma.³

bischöfliche Jurisdiction sich erstreckt und in wem dessen angesetzte Beneficia bestehen. Bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszt. lt. Hungarica 1740. okt. 5).

¹ A visszafoglalás utáni korszak első püspökétől, Gróf Nádasdy Lászlótól még a lelkészek kinevezési, áthelyezési és megerősítési jogát is megtagadták. A legtöbb esetben meg sem kérdezték a püspököt. A tőle kinevezett plébánosokat egyszerűen elűzték állomásaikról. — 1722-ben az adminisztráció minden előzetes egyházi intézkedés mellőzésével megfosztja állásától Haidiger oravcai plébánost. Midőn ugyanazon esztendőben Bakó Nándor makai plébános, a püspök megbízásából a püspöktől kinevezett kiszombori plébánost a kerületi tisztartó engedélye nélkül installálta, a kormányzék a plébánost szigorú rendelettel kitiltotta a községből. Mikor pedig ez ellen a község lakossága tiltakozott s a plébános vonakodott távozni: karhatalommal távolították el, a templomot bezárták s a községben kihirdették, hogy aki a visszatérő lelkészt befogadja házába, keményen meg fog bűnhődni érte. — Midőn 1724-ben a püspök segédlelkészt küldött Csanádra, az adminisztráció kérdőre vonja őt, vajjon alkalmas egyén-e a káplán? — A püspök bejegyzése nélkül bízza a kormányzék 1725-ben ferencesekre a karánsebesi parochia vezetését. — Midőn 1733-ban a moldovai plébános elhunyt, utódját a kormányzék nevezte ki, sőt be is iktatta hivatalába. — Rendkívül jellemző fonák állapotokat, hogy 1727-ben a német birodalomból jelentkező papok nem a püspöktől, hanem a kormányzékktől kértek és nyertek fölhatalmazást a lelkészkedésre. Annyira ment a kormányzék erőszakoskodása, hogy a püspök jónak látta megkérdezni: vajjon a kanonokokat a kormányzék fogja-e kinevezni, vagy pedig neki engedi át. V. ö. Szentkláray: I. m. 58.

² A bánág eleinte csak lassan népesedett katolikusokkal. A községeket kezdetben még a török világból visszamaradt gör. kel. szerbek és oláhok lakták. Még 1732-ben is mindössze 50 plébánia állott fönn a Temesi Bánágban.

³ Az egykorú okiratos bizonyítékok szerint az első plébániák a következő időrendben keletkeztek: Temesvár 1716-ban ferencrendiek-, 1719-ben a jezsuiták és ferencesek vezetésével; Orsova és Orsova-sziget 1717-ben ferenc. rendiek vezetésével; 1717-ben Lippa ferencrendiek, majd 1723-ban világipap

Érdekes néhány pillantást vetni e paróchiákat adminisztráló lelkészek-re.

A német telepésekkel bevándorolt világi papokkal, többnyire azonban szerzetesekkel — s ezek közt jezsuitákkal, kapucinusokkal, ferencesekkel találkozunk soraik közt.¹ — Jellemző viszonyaikra a csanádi püspököktől ismételt kiadott *Instructio pastoralis* című részletes szabályrendelet.²

Szinte meglep, hogy a püspök szükségesnek találta papjainak megtiltani a szakálnövesztést, vállig erő hosszúhaj, gyűrű és csattos-cipők viselését.

E bevándorolt papság nem ismerhette a hazai szokásokat s helyeztük új hazájukban éppen nem volt irigylésreméltó. „Földi kincsekben nem bővelkedtek, sőt épúgy küzdöttek a megélhetés gondjaival, mint a jövevény telepések. Soraikat éppúgy ritkította a mocsárláz és dőghalál, mint hiveikét.”³

Valamint a török hódoltság korában az apostoli szentszék misziós-területnek tekintette ezt az országrészt,⁴ úgy most, az ozmánok eltávolítása után, mint új, kultiválatlan kolónia tűnt föl. „Amint az egyházmegye hivei a szélrőzsza minden irányából verődtek össze, ugyanúgy kellett az egyházközségek részére is papokat toborozni... Ki veszi számba azt a sok gondot, törődést, utánjárást és áldozatot, mely a püspök lelkére nehezült, hogy az új nyájak élére pásztorokat állithasson...!”⁵

E mostoha lelkipásztori viszonyok nem kedvetlenítették el a „Temesi Bánság püspökét;” sőt arra serkentették, hogy fokozott hévvel lásson hozzá hivei lelki szükségleteinek gondozásához.

vezetésével; 1718-ban Lugos és Pancsova minorita-szerzetesek vezetésével; 1719–1720 Karánsebes jezsuiták vezetésével; 1718 Temesvár Nagy- és Kis-Palánk külváros ferencesek vezetésével; 1719 Krassova jezsuiták, majd ferencrendiek vezetésével; 1720 Versec ferencrendiek, majd világi papok vezetésével; 1721 Rékas ferencrendi, majd világipap vezetésével; 1722 Kis-Zombor világi papok vezetésével; 1722 Uj-Palánka kapucinusok vezetésével; 1722 Nagybecskerek világi papok vezetésével stb. V. ö. Szentkláray Id. mű 79–80. old.

¹ Annyi volt a szerzetes-lelkész, hogy a Temesvárott 1734. évi július hó 28-án tartott egyházmegyei zsinaton a püspökön és a kanonokokon kívül majdnem csupa szerzetespap vett részt. (Ortvay-Szentkláray: Tört. Adattár II. 84–86. old.) Ugyanekkor a Bánságban lakó katolikus hívek száma alig haladta meg az 5000-et. (Szentkláray: Plébániák története. Temesvár 1898. 124. old.)

² Közlötte Oltványi: Acta Synodalia. Temesvár 1859.

³ Id. csanádi püspöki körlevél.

⁴ L. az akkori lelkipásztori viszonyok vázlatos ismertetését a Havi Közöny 1915. évf. 688–692. old. („Voltak-e licentiatások a Délvidéken?”)

⁵ Id. csan. püsp. körlevél.

II.

Az esperességek szervezése a Temesi Bánságban.

Ekkor a Szent-Ferenc-rendjéből főpapi méltóságra emelkedett, áldott emlékű Stanislavich Miklós — előbb nikápolyi püspök — ült Szent-Gellért főpásztori székében. Teljes buzgósággal, erélyes, mind-ammellett tapintatos kézzel fogott hozzá egyházmegyéje restaurálásához. Érezte azonban, hogy e feladat sikeres megoldásához elsősorban az egyházi közigazgatás szerveit kell megalkotnia.

Mivel Stanislavich püspöknek az egyház kormányzat nélkülözhetetlen tényezőinek kreálására irányuló törekvése nemcsak szoros viszonyban áll a verseci esperesség betöltésével, de e javadalom betöltése egyszersmind az esperesi hivatalok felállítása érdekében folytatott kemény tusájának győzelmes, eredményében messzekiható befejezése: csakis e küzdelme tüntetheti fel a tárgyalandó esemény lényegét és eldöntésének fontosságát.

E történelmi háttérből kisugárzó fény megvilágítja Stanislavich püspöknek a verseci esperesség betöltésénél tanúsított magatartásának indítóokait, szándékait és célzatait; feltámasztja az akkori életet, mely őt hevitette és tevékenységének irányát megszabta; megrajzolja és megfelelő árnyékolásával kidomborítja az eseményeket: egyszóval megeleveníti az egész küzdelmet, történeti milieujével és távlatával teljes és tiszta képet nyújt az egyes epizódok jelentőségéről és eredőjük, — Stanislavich győzelmének — fontosságáról.

Csakis ily beállítás mellett értékelhetjük Stanislavich püspöknek e javadalom betöltése körül kifejtett diadalmas fáradozásait.

Ismeretes, hogy a török hódítás előtt a főesperesek voltak az egyházmegyei adminisztráció rendes közegei. Szentkláray kimutatta,¹ hogy a Szent-Gellértől alapított 7 főesperesség — melyből 5 esik a Temesi Bánságnak nevezett területre — 520 esztendőn keresztül (1030—1551) szakadatlan folytonosságban fennállott. Térben együtt működve, szoros kapcsolatban voltak a vármegyei szervezettel. Miután a Temesi Bánság területének külön „ejálet“-té, vagyis helytartósággá, utóbbinak pedig több szandzsákra — kerületre — felosztásával a régi vármegyék területükkel jellegüket is elvisztették, sőt nevük is feledésbe ment: eltűntek a hajdani főesperességek is, olyannyira, hogy Szent-Gellért alapvető egyházmegyei szervezetének még nyomai sem maradtak vissza a török hódoltsági korszakból.

¹A főesperességek és esperességek történeti fejlődése a csanádi egyházmegyében c. értekezésében.

Az ú. n. Temesi Bánság időszaka pedig — a már érintett okok miatt — legkevésbé sem volt alkalmas ezek felújítására. Az ősalapítású káptalant sem állították vissza, melynek tagjai hajdan ezt a tisztségét viselték.

Különben is sokat veszítettek a főesperesek e századok leforgása alatt jelentőségükből. Hivatáskörük mindinkább az *esperesekre* (*decanus, vicearchidiaconus*) szállott.

Kezdetben az espereseknek nem volt külön jürisdikciójuk, hanem csak annyi joguk és hatáskörük, amennyit esetről-esetre a főesperestől kaptak. A főesperes nevezte ki őket tetszésszerűen időre főesperessége plébánosai közül. Az espereseknek nem volt külön kerületük. Számuk sem volt megállapítva. Nem volt ú. n. perszonátusuk, álláshoz kötött méltóságuk, nem is a püspöknek, hanem a főesperesnek voltak segédjei, megbízottjai.

A trienti zsinat fejlesztette és domborította ki az esperesi intézményt az egyházi közigazgatás azon eszközévé, milyennek azt ma szemléljük.

Mikor az említett zsinat hatása alatt a főesperesek hatalma beolvadt a püspöki jürisdikcióba: azt az úrt, melyet e hatalom akkori viselői, — a történelem színpadáról lelépett főesperesek — hagytak maguk után, az esperesek kezdték elfoglalni és betölteni. Korlátozott hatáskörrel ugyan, de megnövekedett és imponálóbb egyéni értékkel. Közjogi állást nyertek az egyházi szervezetben és a részükre kijelölt hivatalos területen előjárói tekintéllyel ruháztattak fel. A hajdani főesperesek nyomába léptek, mint a *megyéspüspök rendelteinek végrehajtói*, az egyház *kormányzatnak való s á g o s o r g a n u m a i*.¹

Ez előrebocsátottak érlelhették meg Stanislavich püspök ama elhatározását, hogy az egyházmegye belső szervezésével, — a tényleges viszonyokhoz alkalmazkodva, az esperesi kerületek és állomások létesítésével, — kezdje meg egyházkormányzói és főpásztori hatalmának gyakorlását.

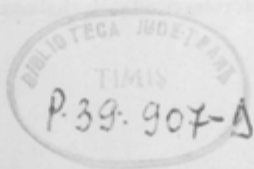
Idegen létére² tartózkodott az egyházmegye belső életére fontos intézkedést minden előkészület nélkül megvalósítani.

Első dolga volt, hogy püspöki megyéjét³ szélteiben-hosszában meglátogassa s az állapotokról személyesen meggyőződést szerezzen.

¹ V. ö. Szentkláray id. értekezését.

² A Stanislavich-család Krajovára, Oláhországba való volt. Ott született a püspök 1694 május 9-én. (Meggalt 1750 április 26-án.) Tetemei Temesvárott nyugosznak a csanádi székesegyház kriptájában.

³ 1741-ben.

Az útjában nyert tapasztalatok lehangolók voltak.¹ Mindenütt török támadások és a mirigyhalál pusztításaival találkozott. Az 50 bánáti plébánia közül 20 elpusztult, a megmaradt 30 parochia közül is csak 17 helységben működtek egyházmegyei világi papok, kikre esetleg az esperesi tisztséget ruházhatta volna. Talán hozzá sem fogott volna az egyházi közigazgatás eme fórumainak felállításához, ha a belgrádi békekötés és Mária Terézia trónralépte a kedvezőtlen állapotok javulását nem helyezték volna kilátásba.

Ezért bízva a szebb jövőben, 1742 őszén² elhatározta, hogy a bánági esperességeket megszervezi.

A katolikus népesség számarányát tartva szem előtt, a Bánság négy különböző pontján azon kincstári községekben nevezte ki a plébánost esperessé, melyek a környék helységei közt legnépesebbek voltak és amellet a vidéki plébániák csoportjának közepén feküdtek.

Ezek egyike Versec volt. Dekanátusához tartozott: Versec, Lugos, Fehértemplom, Pancsova, Nagybecskerek. Detta, Csákova (ma: Csák), Ujpécs.³

Tekintve, hogy a főesperesi hivatal, — jöllehet szűkebb hatáskörrel és korlátozott joghatósággal — az esperesekre hárult át: ők lettek most az „oculi episcoporum.”⁴ Minthogy Stanislavich az egész

¹ 1744-ben Pataschich Gábor kalocsai érsekhez intézett jelentésében maga említi, hogy a vizitáció alkalmával oly veszedelmes helyeken is felkereste híveit, hová csak 8 katonai kíséretében lehetett biztosan eljutni. V. ö. Szentkláray: I. m. 85. oldal.

² Szeptember hónapban.

³ V. ö. Szentkláray id. értekezését. (Bevezetés a Csanádegyh. pléb. tört.-hez 126. ol.) — Stanislavich e gőcpontokon, mint általában a nagyobb helységekből egyszersmind segédlelkészi állomást is szándékozott szervezni. (V. ö. a temesvári kormányzéknek az udv. kamarához 1743. március hó 2-án intézett jelentését. Id. bécsi levéltár: Banatica 1743. dec. 25. alatt).

⁴ Nemcsak a püspök, hanem az udvar is nagy fontosságot tulajdonított az espereseknek. A felség sürgetésére, ki mindenről részletes jelentést kívánt a főpásztortól, ezt írja Stanislavich utóda, Gróf Engel Ferenc: Legott meghagytam espereseimnek, hogy kerületük helységeit meglátogassák s azután kimerítően beszámoljanak az egyes községek lekipászorairól, templomairól, plébániaépületéről, iskoláiról, az istentiszteletéről, a nép erkölcséről stb. (V. ö. Gróf Engel németnyelvű tudósítását egyházmegyéje állapotáról. Ortvay-Szentkláray: Adattár Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez I. 425 sk.)

E fölterjesztésben egyszersmind összegezve találjuk a Temesi Bánság espereseinek főbb teendőit és joghatóságát, melyet nemcsak a katolikusok, de különbség nélkül a másvallásúak fölött is gyakoroltak, (Szentkláray: Plébániák tört. 129—130), szakasztott úgy, mint annak idején az archidiaconusok. Ezért ami az egykori főesperesek látogatási jegyzőkönyvére (Canonica Visitatio), az áll hivatáskörükben utódaik, az esperesek jelentéseire, följegyzéseire is: e jegyzőkönyvek a legbecsesebb vallásügyi és kultúrtörténeti adatok halmaza. S ami a fő, mind meg-

Temesi Bánság területén csupán négy esperességet állított föl:¹ szerepük, mint a püspök mandatáriusai, kétségtelenül nagyfontosságú volt.

Ez magyarázza meg Stanislavich ama különös szorgoskodását, hogy ez állások élére arravaló egyének kerüljenek.

S valóban sok gondjába, kemény fáradozásába került a feltornyosult nehéz akadályok elhárítása, hogy a verseci esperesség céljainak megfelelően betöltsék.

III.

— A Temesi Bánság világi hatóságainak javaslata. —

A Temesi Bánság egyházi javadalmainak adományozását és az ezzel járó mindennemű rendelkezés jogát a felség magának tartotta fenn.² A temesvári adminisztráció tette meg a javaslatot az udvari

bízhatók, hitelesek. Mert — egy jeles historikusunk szavai szerint — a vizitáló főesperes, kezében a királyi felhatalmazással s a püspöki meghagyással, nem azon célból járta be a kerületében levő községeket, hogy a lekipásztorok hibáit takargassa, hanem hogy a püspöknek a tényleges állapotról jelentést tegyen s a körútjában tapasztalt bajokra — azok orvoslása céljából — figyelmét fölhívja. Evégből fölkeres minden helyet, nemcsak a katolikusok, hanem a kálvinisták, lutheránusok, anabaptisták lakóhelyeit is. Szívélyesen üdvözli a lakókat, nájjasan beszélget velük s nem ritkán meghívja, nemcsak az előkelőbbeket a népből; hanem magát a protestáns pástort is asztalához. — Sorban meglátogatja a templomokat, iskolát, paplakot s mindent megvizsgál, feljegyez apróra: milyen karban van az épület, a felszerelés, mennyi vagyonnal, egyházi ruhával rendelkezik a templom, mennyi jövedelme van a plébánosnak, mit fizetnek a hívek lelkészüknek. A népet kikérdezi lekipásztorai felől, ki viszont híveiről nyújt felvilágosítást. Sok esetben összeírja azt is, hogy hány gyermek jár iskolába, hányan és milyen nemzetiségűek lakják a községet, hányan vannak a katolikusok és más vallásúak. (Kollányi Ferenc: Képek a hazai hitújítás idejéből. Magyar Sión 1891, 751—752. ol.) — Ugyanez áll — legalább korlátozott mértékben — az ekorbeli esperesekről, illetve látogatásaikról.

A „Temesi Bánság“ espereseinek jegyzőkönyvei közül legjelentősebb a szóban forgó 1743. esztendőben kinevezett Rösch János verseci esperes második utódának, Vuko de Brankó Pál csanádi kanonok, verseci esperes-plébánosnak több mint 500 oldalra terjedő összeírása: „Status religionis et ecclesiasticus parochiarum decanatus Werschetziensis anno 1766.“ — a csanádi püspöki levéltárban.

¹ A Maroson túl, Makón már Gróf Nádasdy püspök állított föl esperesi hivatalt 1729-ben.

² „In hocce Banatu Temesiensi non modo ipso supremo iure territoriali Maiestati nosrae competente, verum etiam universis ibidem locis nobis, qua domino terrestri immediate subiectis ius quoque patronatus in restaurandis, dotandisque ecclesiis et beneficiis ac per consequens eorundem beneficiorum collatio nobis unice ac privative reservatum maneat; proindeque quemadmodum parochia aliaque beneficia ecclesiastica in eodem Banatu per nos, qua supremum territorialem insimul ac terrestrem dominum successive instaurabuntur et dotabuntur, ita etiam individua subiectorum ad eiusmodi beneficia ecclesiastica per nostram ibidem constitutam administrationem pro quovis casu aulae nostrae caesareae praevis proponi, indeque subsequenda approbatione temporali episcopo Csanadiensi in ordine praesentatum

kamarának s ez prezentáltatta a felség nevében a kinevezendő egyházi férfiakat — az adminisztráció útján — püspöknek.

Igy történt a verseci esperesség, illetve plébánia betöltésekor is.¹

Alig hunyta le szemét² a verseci parochiát adminisztráló Schmalztzer³ Kristóf,⁴ az ottani hitközség legott megindította a

solum institui, nullum autem plane beneficium ecclesiasticum absque praescitu nostro aut annente, vel etiam, quod si ipse episcopus citra consensum nostrum eiusmodi beneficia ecclesiastica per se fundare niteretur conferri, actus e contra installationis, vel per temporalem episcopum vel per illius delegatum secundum canones, moresque et sollem nitatibus in similibus observari consuetis rite peragi, temporanea vero, sive proventus pro parochia, aut alia fundatione detarminari, nostri domini et patroni nomine per antememoratam administrationem nostram mediante suo deputato assignari et tradi volumus.* III. Károly királynak Stanislavich püspök részére adott, idézett okmányának szavai. Bécsi id. levéltár. Hungarica. 1740. okt. 5. jelzésű aktacsomó közt.

¹ E két állás össze volt kapcsolva. Az egyik pályázó — Rösch János — folyamodványát ily felirással őrizi az id. levéltár: „An der Temesvarer Administration — Bitte Joannis Rösch königl. Pfarrer zu Lippa um die Conferierung der zu Verschetz vacanter Dechant- und zugleich Pfarrstelle.“

² 1743. február hó 9-án halt meg. (Ezt az id. levéltár több irata tanúsítja. Ügyszintén Hist. conv. Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csanádi püspöki levéltárban. 8. ol.)

A következő napon már meghagyja az adminisztráció a verseci kerületi tisztartóságnak, (Werschetzter Verwalteramt) hogy az elhunyt hagyatékáról leltárt vegyen föl s ezt Temesvárra beterjessze. (Baróti Lajos: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Temesvár 1893. I. 525 ol.)

³ Az id. levéltárban őrzött hivatalos iratok szerint Schmalztzer mint verseci esperes halt meg. — A Csanád-egyházmegyei plébániák történetében (173. ol.) 1739—1742 években szerepel Schmalztzer mint verseci esperes-plébános. Ha ez az adat a valóságnak megfelel, úgy Schmalztzer — saját személyére, „ad personam“ — három esztendővel előbb nyerte el ezt a hivatalt (vagy talán csupán a címet) mielőtt állása kerületében végérvényesen rendszerezítették. Kartársai — a marosontúlit, a makai esperest kivéve — az említett 1742. évben lettek esperesekké: Komáromy Ferenc szentpéteri, De Buisson János Ferenc ujaradi és Bachmann Bertalan oravicai esperesek. — Milleker szerint Schmalztzer két elődje (Arzfeld János 1725—29 és Piberger János Sebestyén) is esperes-plébánosok voltak. (Versec sz. kir. város tört. Budapest 1886, I. 313—314 ol.) Valószínű azonban, hogy a főpásztorok őket csupán az esperesi címmel — s legfőljebb esetenként némi intézkedési joggal — ruházták föl. E században ugyanis egyes vidékek központi plébániáin a lelkész esperes (decanus, vice-archidiaconus) gyanánt szerepel, még mielőtt a püspökök ott az egyházmegyei közigazgatás és a gyakorlati élet szempontjából az esperesi hivatalt föllállították (Plébániák tört. 171. ol.)

⁴ A Csanád-egyházmegyei plébániák tört. c. műben Schmalztzer Keresztély keresztnévvel fordul elő. (Id. h.) — A rendelkezésemre álló egykorú, eredeti kéziratok sohasem említik Schmalztzer e néven. — Stanislavich püspök (az udv. kamarához 1743. szept. 21-én intézett föliratában és Schmalztzer utódja részére — u. a. év augusztus 26. napján — kiállított kinevező levelében), Báró Engelshofen katonanai kormányzó (u. e. év febr. 22-én kelt jelentésében), az

tárgyalásokat elárvult egyházuk betöltése érdekében.¹ A verseciek Stanislavich főpásztor szándékaival ellentétes óhaját táplálták.

Míg a püspök magasabb érdekből, az egész püspöki megye sorsát tekintve — egyház-kormányzati szempontból — világi pappal kívánta a parochiát betölteni, — hogy e vidéki központ egyszersmind az esperesi kerület székhelye lehessen, — addig verseci hívei szerzetesekre szerették volna plébániájuk vezetését bízni. Főleg azért törekedtek erre, mert — mint írják — plébánia-egyházukon és Szent-Rókus-kápolnájukon kívül, a szőlőhegyek tetején, a Szent-Kereszt tiszteletére épült kápolnájuk áll, melyhez „az egész Bánátból” nagyszámú búcsújárónép szokott zarándokolni. Attól tartottak, hogy ha világi pap — tehát egy lelkész — kerül plébániájuk élére, búcsújárás alkalmával nehezen juthatnának a kegyhelyen miséhez vagy más ájtatossághoz, míg ezen óhajuk könnyen teljesülhet, ha szerzetesek — tehát t ö b b e n — veszik át plébániájuk adminisztrálását.²

„ujszerzeményi bizottság” (u. e. esztendő április hó 4-én kelt jegyőkönyvében) egyöntetűen Kristóf-nak (Christof, Christophorus) mondják. Ezekről eltérően Forster Peter csákovai lelkész — folyamodványában — Schmaltzer Ferenc-nek nevezi.

Ami vezetéknévét illeti, sűrűn találjuk Schmalzer-nek is írva. A temesvári szalvatoriánus-ferencesek naplója — mely ez események lezajlása után lefolyt két évtized múlva, de egykorú, hitelt érdemlő följegyzések felhasználásával készült, — Schmaltzer és Schmelzer néven emlegeti. (V. ö. Historia conventus Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csan. püsp. levéltárban 8. és 9. ol.)

¹ A temesvári kormányzékhez intézett rövidre fogott folyamodványuk (a formalitások elhagyásával): „Einer löblichen königl. Administration wird zweifels-ohne allschon bekannt gemacht worden sein, was gestalten der zu Verschetz gestandene Dechant Herr Schmaltzer seel. erst gestern früh dieses zeitliche mit dem ewigen verwechselt, diese unsere Verschetzer Gemeinde also eines zeitlichen Seelsorger bei dem allhiesigen Herrn Bischofen geziemend sollizitiert, besonders aber womit entweder einige Religiösen Franciscaner insonderheiten Capuciner-Ordens eine Residenz zu gedachten Verschetz errichten möchte bitlichen projectirt, von selbstben aber die Religiösen anlangend abschlägigen Bescheid erhalten habe, solchem nach haben wir samentlichen Verschetzer Innwohner die löbl. Administration anzusehen, hochdieselbe geruhen dieser unserer Verschetzer Gemeinde die einzige hohe Gnad wiederfahren zu lassen und die loco eines Petriini implorierende Einsetzung einiger Religiösen zu Verschetz gnädig resolvieren, wie auch die dieswegen das erforderliche Verfahren zu wollen.“ Id. bécsi levéltár. Banatica 1743. dec. 25. jelzéssel ellátott iratosomóban.

² Stanislavich keresett magának alkalmat, hogy megismerje a nép lelki szükségleteit. Versec város levéltárában őrzött Német-Versec községi számadásai bizonyítják, hogy rövid időközben, 1741-ben, majd 1743-ban, — tehát éppen a plébánia-javadalom üresedése évében — fölkereste Versecet. (Milleker: I. m. 120. ol.) — Belátta, hogy egy lelkész nem tudja a lelkipásztorkodást elvégezni. Két évvel a verseciek folyamodásának kelte előtt, megtette ezért e célból a szükséges lépéseket. A verseci hívek kérvényében fölhozott indokon kívül kulturális szempontból is nagyjelentőségű okkal támogatta azt a javaslatát, hogy az esperesi székhelynek

A körülmények összetalálkozása annyira kedvezett a verseciek törekvésének, hogy rohamos léptekben haladt előre óhajuk teljesedése.

A temesvári salvatoriánus-ferencseknek¹ a várfalakon kívül álló rendháza² útjában volt a nagy kiterjedésre,

kiszemelt Versecen segédlelkési állomás szerveztessék. Versec nagy kiterjedésén és búcsújáráhelyén kívül ugyanis hivatkozik iskolájára. A nagyszámú ifjúság érdekében előnyösnek tartja a püspök az iskola kibővítését a syntaxisig, melyet azután Kudric, Fehértemplom, Oravica, Krassova és Detta helységek ifjai is látogathatnának. Az oktatásban a segédlelkész közreműködhetne a tanítóval s így a tanügy is nyerne. (V. ö. Ortway—Széntkláray: Csanádegyházmegyei adattár I. 650—654. l.).

¹ A ferencrendiek különböző korban és vidékeken különféle néven fordulnak elő. Ez elnevezéseknek a közhasználatból elűt használata könnyen téves nézetekre adhat alkalmat. Minthogy a verseci esperesség betöltésénél is különféle megjelöléssel kerülnek szóba az egykorú iratokban: elengedhetetlennek tartom a következőket fölemlíteni.

Szent-Ferenc rendje két nagy ágra oszlik az obszervánsokra és konventuálisokra. Az előbbieket megtartották a rend régi nevét: „ordo fratrum minorum“ (vagy megkülönböztetésül: ordo fr. min. strictae observantiae), az utóbbi ág hivatalosan: „ordo fratrum minorum conventualium.“

A közhasználatba azonban nem ment át e hivatalos elnevezés. Hazánkban, Németországban és Ausztriában a konventuálisokat nevezik egyszerűen minoritáknak, az obszervánsokat pedig ferencseknek. (Igy pl. Aradon 1700—1862-ig „ferencrendiek“-kel, 1702-től napjainkig „minoriták“-kal találkozunk. V. ö. az aradi plébánia történet: Széntkláray Plébániák tört. c. művében.) Lengyelországban viszont konventuálisok viselik a franciskánus elnevezést (V. ö. Századok 1904, 785 ol.)

Míg a konventuálisok hazánkban egy tartományba (provincia) tartoznak, az obszervánsok a XVIII. században több tartományt képeztek.

Igy voltak salvatoriánusok (azaz az Üdvözítő védelme alá helyezett tartomány tagjai), mariánus-ferencsek (azaz Szűz Mária védelme alá helyezett tartományba tartozók,) ladislaiták, stefaniták, kapisztránusok (Szent-László, Szent-István, illetve Kapisztrán Szent János védelme alá helyezett provincia tagjai) stb.

Mind e felosztás 1900-ban megszűnt és 4 új tartomány alakult, ú. m. a mariánus, kapisztránus, stefanita és ciril-metodika. — A salvatoriánusok kolostorai is ezekhez csatoltattak.

Napjainkban salvatoriánusok alatt a „Societas Divini Salvatoris“, az Üdvözítő társasága tagjait értjük, mely csak néhány évtizeddel ezelőtt — 1881-ben — alapított. (V. ö. A salvatoriánusok Magyarországon. Temesvár 1913.)

² Két franciskánus-zárda állott ezeitőben Temesvárott: az egyik a várbán, a régi piaristemplom helyén, a másik a külvárosban, a mai áll. felsőbb leányiskola telkén. (L. „Plan, darauf vorgestölt wird, was vor Gebäu im Jahre 1727 in Temesvar erbauet würden.“ A temesvári hadtestparancsnokság építészeti hivatalának levéltárában.)

Az előbbi szerzetesházba éppen két századdal ezelőtt, a visszafoglalás évében költöztek a ferencsek. 1788-ig tartózkodtak itt, midőn helyüket a kegyesrendiek foglalták el. Naplójukat (Protocollum Conventus Franciscanorum Temesiensium ad S. Joannem Nepomucensem) a csanádi püspöki levéltár őrzi.

A másik ferences-kolostor lakóit a következő — 1717 — év 9-én kelt királyi rendelet telepítette meg Temesvárott. Templomuk a török hódoltság korából marad

csillagalakra tervezett vár kiépítésének.³ Az adminisztráció ezért minden

főnn, a visszafoglaláskor azonban eleinte sóraktáru szolgált. („Historia conventus Temesiensis Franciscanorum ad S. Catharinam“ Kézirat 3. ol.) — 1753-ban a mai belvárosi plébániatemplom helyén építettek számukra templomot és klostromot. Csaknem egy évszázadon át működtek Temesvárott. 1806-ban elhagyták a várost. Magukkal vitték említett értékes naplójukat, melyet a galgóczi rendházban helyeztek el. (E ferences-klostrom történetével foglalkozott Iványi István: Adatok a temesvári Szt. Katalinról címzett templom és zárda történetéhez. 1717–1759. Felolvasatott a Délm. Tört. és Rég. Társ. 1878. évi június hó 26-án tartott vál. ülésén. Megjelent a Tört. és Rég. Értesítő 1879. évf. 71–78 ol. Az idézett naplót Iványi még nem ismerhette.)

E két ferences-klostrom szerzetesei ugyanazon rendbe tartoztak: Szt. Ferenc „szigorú“ rendjébe, (ordo fratrum minorum — strictae observantiae).

Még a legújabb történelmi művek is a két különböző ferencrendi ág tagjainak (franciskánus és minoriták, azaz obszerváns- és konventuális-ferenceseknek) tartják őket. A temesvári adminisztráció elnökének, Bárány Engelshofen Lipótnak az udv. kamarához terjesztett fölrata azonban határozottan ugyanazon szerzetesrendbe tartozóknak mondja őket, sőt ezt a körülményt érvül használja föl azon javaslatához, hogy a Katalin-zárda szerzeteseit Versecre helyezték át s ne adjanak számukra a várban helyet, hol a lelkipásztorkodást ugyanazon rendbe, csak más tartományba (provincia) tartozó ferencesek végzik. (V. ö. 1743. febr. 22-én kelt feliratát. Bécsi id. lt. 1743. dec. 25. iratok közt).

A közelebbeső, — a csanádi püspöki levéltári — adatok is meggyőznek erről.

A Katalin-zárda naplójának felírása nyíltan elárulja, hogy szerzetesei obszerváns-ferencesek voltak. („Hist. conv. Franciscanorum strictae observantiae ad S. Catharinam V. M. nuncupati ab alma provincia Ss. Salvatoris in Hungaria dependentis“).

A Nepomuki Szt. Jánosról nev. rendház lakói pedig a következő elnevezésekkel fordulnak elő egy XVIII. században készült „Status parochiarum“-ban.

„Ord. Min. Observ. Provinciae S. Joannis a Capistrano dependens a Conventu Temesiensi.“ Ezt olvassuk Haberzeth Lipót glogoni plébánosról, ki csakis a Nep. Szt. Jánosról nev. temesvári rendház tagja lehetett, mert a Katalin-klostrom szerzetesei az Üdvöztetőről nev. tartományba (Provincia Ss. Salvatoris) tartoztak.

Még világosabban mutatja, hogy a Nep. Sz. János konventjét szigorú ferencesek lakták a Mayer János nagybecskereki adminisztrátorról szóló bejegyzés: „Ord. Min. S. Francisci regularis observantiae Provinciae S. Joannis a Capistrano, e coenobio Temesiensi ad S. Joan. Nep.“

Ugyaníly megjelöléssel szerepel az újbessenői segédlelkész helyettesítő Rupprecht Lipót, ki szintén a szóban forgó rendházból való volt: „in locum capellani P. Franciscanus observans prov. Capistranae ad tempus ex conventu Temesiensi ad S. Joan. Nep.“ (V. ö. Kovács: A csanádi papnevelde tört. Temesvár 1908, 99–109).

E néhány adat kétségtelenné teszi, hogy mindkét temesvári ferences-rendház (ad S. Joannem Nepomucensem és ad S. Catharinam) szigorú szent ferencrendieket, obszerváns-franciskánusokat foglalt magában. A különbség csak abban állott, hogy két különböző tartományba tartoztak.

³ V. ö. Pacha Ágost: Gottschlich Miksa atya. (A 18. századbeli temesvári hitélet köréből.) Havi Közlöny. 1909. évf.

erejével azon volt, hogy a ferences-kolostor és templom telkét megszerezze, anélkül azonban, hogy a barátoknak a várban kárpótlást adjon.

A verseci plébánia megüresedésében oly alkalmat láttak, melyet e célra fölhasználhatnak.

Rögtön készen voltak tervükkel, melyet gondosan kidolgozott indítvány alakjában csakhamar Bécsbe, az udv. kamarához terjesztettek fel.

A kormányzék és elnöke, a Bánság katonai kormányzója, Báró Engelshofen Ferenc Lipót altábornagy¹ két külön jelentésben, de hasonló indokolással azt javasolták, hogy a nevezett ferenceseket telepítsék át Versecre.²

Kiemelték, hogy főleg a kamarai kincstár érdeke lebeg szemük előtt, midőn ezt a szokatlan javaslatot terjesztik elő a jog szerint világi papság kezén levő plébánia betöltésére nézve.

A kincstár ugyanis nagy anyagi áldozatok árán volna kénytelen Temesvárott új kolostort építeni. Ezt a tetemes költséget megtakarítaná, ha a szent-ferencrendi atyák kapnák meg a verseci plébániát. Itt nemcsak gyönyörű templom áll fenn, hanem a plébánia épülete és telke is oly arányú, hogy ennek kiépítésére, illetve szerzetesházzá való kibővítésére és átalakítására szükséges költségek alig haladnák meg a temesvári kolostor nyersanyagának értékét.

Ehhez járul, hogy ily módon a kincstár egy másik kiadást is megtakaríthat. Köztudomású, hogy a püspök a kinevezendő verseci esperesplébános mellé segédlelkészt óhajt rendelni. Ennek dotációja azonban e „tartomány” kegyurát, a kamarai kincstárt terhelné. Mindez tárgytalanná válik — így argumentál az adminisztráció — ha a verseci parochiát franciskánusok veszik át. Sőt ezek — tekintve számukat — még a szomszédos, népes katolikus helyiségekben is elvégezhetnék a kápláni teendőket, mint időnkinti kisegítő-lelkészek.³

A temesvári kormányzék és Báró Engelshofen nem mulasztották el ajánlatukat a szentferencrendi atyákra nézve is előnyösnek feltüntetni.

¹ 1740–1748-ig csupán „ideiglenes” kommandáns volt, azontúl 1753-ig véglegesítve volt állásában. (V. ö. Baróti: Adalékok Délmagyarország történetéhez Délm. Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár 1911, 57. ol.)

² Báró Engelshofen jelentése Eszéken kelt 1743 február hó 22-én és április hó 2-án prezentáltatott Bécsben. Az adminisztráció felirata Temesvárott március hó 2-án kelt, és u. e. hó 14-én mutattatott be az udv. kamarának. — Mindkét irat eredetije az említett bécsi levéltárban.

³ Stanislavich e helyiségekben — különösen Oravicán, Fehértemplomon — is szándékozott segédlelkészi állomást létesíteni. V. ö. a temesvári kormányzék jelentését. Id. bécsi levéltár.

A páterek megélhetése — úgymond — Versecen biztosítva van. A stólaövedelmeken kívül, — melyek néhány száz forintot tesznek ki, — a kolduló-barátok termékeny talajra találnának Versecen és környékén, mert e vidéken jómódú katolikus községek állanak fenn, mint Ujpalánka, Fehértemplom, Oravica, Dognácska, Pancsova, Detta, Becskerek, Csákova.¹ Alamizsnára tehát bizvást számíthatnak.

Arra is kiterjedt a temesvári kormánysszék figyelme, hogy ha netalán a szalvatoriánusok nem fogadnák el a felajánlott plébánia adminisztrálását, erre szívesen vállalkoznának a minorita ferencesek, kiknek Belgrádon és Orsován saját költségükön emelt templomait s kolostoraikat a legutolsó háború elpusztította.²

Nem lehetett titok az adminisztráció előtt a püspök terve: e gócpontot, mint esperesi székhelyet, világi pappal, a kinevezendő kerületi esperessel betölteni.³

Egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

Biztosra vették, hogy érveléseiket az udv. kamara magáévá teszi.⁴ Ha pedig javaslatukat Bécsben elfogadják — így gondolkoztak

¹ Ugyanott.

² Jól tudta a temesvári kormánysszék, hogy a szalvatoriánusok Temesvárott, a várban szerettek volna klostromuk számára helyet kapni. Versecre már csak azért sem akartak költözni, mert e hely provinciájuktól oly messze feküdt, hogy különösen a hivatalos látogatások s a rendtagok áthelyezései nehézséggel jártak volna. (V. ö. I v á n y i: Id. h. 73. ol. Mária Terézia hajlandó lett volna a barátok kívánságát teljesíteni. L. S c h w a b Antal ferencendi definitornak L e i t n e r Flavian temesvári quardianhoz Bécsből 1743. márc. 9-én írt levelét. Teljes szövegét közli a ferencesek naplója: Hist. conv. Temesv. Franciscanorum ad S. Catharinam. Kézirat a csan. püsp. lt.-ban. 9. ol.)

A conventuális-ferencesek (minoriták) szívesen vállalkoztak a verseci plébánia adminisztrálására. Sőt ezt — talán a bánsági kormánysszék biztatására — a szerzet provinciálása, A u e r Lipót, („Fr. Leopold Auer Ordinis Minorum S. Francisci Conventualium seu Minorum Provinciae S. Elisabeth per Hungariam et Transsylvaniam minister provincialis et commissarius generalis“) rendtársai nevében kérelmezte is a felségnél. Kelet nélküli, németnyelvű szupplikációjuk eredetije az id. bécsi levéltár Banatica ügyesportjának 1743. április hó 20-iki aktái közt.

³ Az adminisztráció ismerhette a püspök szándékait, akinek ügylátszik kezdettől fogva volt kiszemelt jelöltje a megüresedett javadalomra, — mert már egy héttel Schmaltzer halála után arról értesíti (az adminisztráció) a verseci kerületi tisztartótságot, hogy R ö s c h lippai lelkész kerül Schmaltzer helyére. (B á r ó t i: Adattár I. 525 Rösch nevét az egykorú iratok olykor Resch-nek tüntetik fel.)

⁴ Csupán attól tartottak, hogy ha a bemutatáshoz előírt négy havi időköz letelik anélkül, hogy a megüresedett javadalomra valakit prezentálnának, Stanislavich legott kinevezi saját jelöltjét. Ezért sem a kormánysszék tisztviselői, sem Báró Engelshofen nem mulasztották el az udv. kamara rezolúcióját sürgetni.

— a püspök majd csak betörődik a bécsi forumok döntésébe.¹

Azonban e számításukat éppen a „Temesi Bánság püspöke“ húzta keresztül!

IV.

— A „Temesi Bánság püspöke“-nek álláspontja. —

A „Temesi Bánság püspöke“-nek magasabb tervei voltak. Egyháznakérdeke lebegett szeme előtt. Ennek szolgált szívvel-lélekkel. Jóllehet maga is Szent Ferenc fia közé tartozott, — sőt ferences főpap-elődei² példájához híven Szent Gellért püspöki süvegével ékesítve is használta a szerény „barát“, „fráter“ címet, — elhatározásait nem engedte sem a verseci hívek tetszetős kívánságaitól, sem a hatalmas tartományi kormányzó, sem a Bánság egyházi és politikai szálait kezében tartó, de a bécsi udvar pénzügyi érdekeit szolgáló temesvári adminisztráció erőlködéseitől befolyásoltatni.

Ha fájt is főpásztori lelkületének, hogy a verseci hitközség jóhiszemű kérését meg kellett tagadnia³, ha nehéz is volt feladata, a világi hatóságok jól bátyázott javaslatát megdönteni: elnémitotta ez érzelmeit az egyházmegye jövőjébe vetett bizalma. Nem fázott a

¹ „Und obschon der allhiesiger Bischof angeführtermassen gegen die Versetzer Gemeinde auf ihre um die Zulassung einiger Religiösen gemachtes Ansuchen sich negative solle haben vornehmen lassen, so wird er doch cognita intentione hoher Hofstellen, denen das Jus repraesentandi zukommt, sich schwerlich entgegensetzen ...“ Idézett jelentés.

² A csanádi egyházmegye élén — amennyire a forrásokból megállapítható — 10 szerzetes-egyháznagy állott. Legtöbbjük a Szent-Ferenc-Rend tagja volt. Míg ugyanis a Szent-Benedek-Rend két püspököt: Szent-Gellértet (csanádi püspök 1030—46) és utódját Mór (1046—53); a Pálos- és Domonkos-Rend szintén kettőt: Gróf Kéry Jánost, a pálosok legtermékenyebb íróját (1678—81) és Gróf Nádasdy Lászlót (1710—30); illetve a magyar egyházat a trienti zsinaton képviselő Kolozsváry Jánost (1561—62) s a görög származású Macripodári Jácintot (1658—79); — addig Szent-Ferenc-rendje négy főpapot adott a csanádi egyházmegyének: az Árpádokhoz szívósan ragaszkodó Fráter Antalt (1298—1307), kire III. Endre Bicskey Gergely érsek letételével az ország első egyházi méltóságot ohajtotta ruházni (ert a tényt történetíróink közül eddig csupán Fraknoi vette észre, jóllehet III. Endrének két — kiadott — oklevele, a király eme törekvését nyíltan elárulja), Fráter Gergelyt (1397—1402), ki „híveinek szerető, gondviselő atyja“ volt (Boroszky: Csanád vm. tört. I. Budapest, 1896, 258. ol.), Fráter Dózsa (1404—23), a híres Marczali-család sarjadékát. Stanislavich (1739—50) bezárja a szentferencendi csanádi püspökök s általában a szerzetekből Szent-Gellért székére emelkedett főpapok sorát.

³ Különösen rosszul esett a püspöknek, hogy a verseciek is szorgalmazták ohajuk teljesítését. V. ö. a verseci kerületi tisztartósnak az adminisztrációhoz (ápr. 4-én) intézett fölliratát. (Baróti: Adattár I. 625—526).

küzdelem esélyeitől sem, mert a gondjaira bízott lelkek vezetésére hivatott papjainak sorsáról is volt szó.

Ezért midőn tudomására jutott, hogy minő fölterjesztést tettek az említett hatóságok az udvari kamarához, közvetlenül a felséghez, Mária Teréziához fordult.

Korántsem nyújtott be oly terjedelmes folyamodványt, mint Bíró Engelshofen, vagy a temesvári kormányzék. Rövid, de erőteljes vonásokkal vázolta meg egyházmegyéje, illetve a Temesi Bánság lelkipásztori viszonyait, melyek kényszerítették, hogy ellentétben a világi hatóságok, a verseci hívők és a minorita-ferencesek javaslataival és kérvényeivel világi papot ajánljon a verseci plébánia élére.

Nem részletezte, nem fejtegette tüzetesen a parochiának világi pappal való betöltésének egyházkormányzati és így közvetve lelkipásztorkodási szempontból renkívüli jelentőségét; nem domborította ki azt a főfontosságú körülményt, hogy a kin-v-zendő verseci plébánosra, mint anyagilag kellően dotált s vidéki metrópólis lelkészére nagy kiterjedésű kerület esperesi tisztségét ruházhatná, amit szerzetesapra nem bízhat, — csupán egyházmegyéje jövőjére, klerusa helyzetére mutatott rá.

A Bánság plébániáinak jórészt szerzetesek adminisztrálják, — írja a püspök. A világi papság idegen egyházmegyeiből, sőt idegen országokból való. Más egyházmegye szemináriumaiból kiküldt papokból, sőt külföldről kell majd toboroznia a Bánságnak lelkészeit a közeljövőben is, mert nincs papnevelőintézete. E lelkipásztoroknak a Bánságban éppenséggel nem kecsegtető a helyzete. Figyelmén kívül hagyva a dotáció szűkösségét, Dél-nagyarországnak a török hódoltság utáni kezdetleges kulturális viszonyai, de még a levegő is — tekintve a mocsarak párolgását — semmi vonzó erővel nem bírnak.

Ha ezeket a mostoha viszonyokat még az a körülmény is súlyosbítaná, hogy a meglehetősen anyagi javakkal ellátott plébániák — mint amilyen elsősorban a verseci, — szerzetesek birtokába kerülnek: a Temesi Bánságban lelkipásztorkodó világi papság még a reménytől is meg lenne fosztva, hogy legalább életük őszén kevesebb anyagi küzködésben lesz részük. Eddig az volt a szokás, hogy az idősebb lelkészek a megélhetést könnyebben biztosító plébániák élére kerültek.

Stanislavich jelentésében a felség figyelmét arra is felhívta, hogy e parochiáknak szerzetespapsággal való betöltésével, az uralkodóház ezek fölött örökre elveszíteni szoros értelemben vett kegyúri jogát.

Végül hivatkozik a négy év előtt (1739-ben) kelt legmagasabb leiratra, mely előírja, hogy a Bánság plébániáinak nagyobb részét világi papság adminisztrálja.¹

Stanislavich annyira bízott kérvénye kedvező elintézésében hogy be sem várva az ügy hivatalos eldöntését, a verseci plébániát ideiglenesen adminisztráló lelkészt április hó 1-én kinevezte a verseci kerület esperesévé.²

Rövid terjedelmű, de súlyos indokokkal támogatott felterjesztésének az lett az eredménye, hogy külön bizottság vette kezébe a verseci esperesség betöltésének ügyét.

A neoacquistica commissio igazat adott ugyan Báró Enge'shofen katonai kormányzónak: a temesvári franciskánus-kolostor újból építése Temesvárott — a fölhozott okok miatt — nem ajánlatos, másrészt azonban teljesen elismerte a püspök indítványának helyességét. Április hó 4-én kelt jegyzőkönyvükben megismétlik és részle-

¹ A püspök felterjesztésének rövid terjedelme lehetővé teszi, hogy a bevezető és befejező sorok elhagyásával — közöljem. „Humillima cum submissione Sacrae Regiae Maiestati expono, quod licet plures in Banatu hocce meliorum proventuum parochiae a religiosis diversorum ordinum possideatur, nihilominus tamen inter paucis ex melioribus Verchetziensis a presbyteris saecularibus hactenus possessa est, modo autem per mortem parochi vacans, ut et ipsa religiosis conferatur, ab inelyta Administratione adlaboratur, quam ex incumbente mihi pastoralis obligatione submisissime repraesento. Quod si et haec alicuius considerationis parochiae, cuius spe viri doctrina et virtute conspicui ad hanc dioecesim omni ceteroquin alumnatu destitutam allici possent, religiosos iurisdictioni episcopali immediate non subiectus praeter ius patronatus, quod perpetuo ammittitur, debitumque ordo regiminis episcopalis et cura animarum non observabitur, haec aliunde pauper dioecesis ultro subiectis deficiens, in posterum magis privabitur viris qualificatis, qui aliquando ad maiorem gradum assumpti Deo et animabus servire valerent. Humiliter igitur supplico Sacrae Maiestati Vestrae nomine etiam totius dioecesis, dignaretur quemadmodum et Clementissimae Augustae Aulae resolutio de anno 1739 in terminis habet: si non omnes, saltem potissimas parochias penes ecclesiasticos Petrinos retinere clementissime demandare.“ E kelet nélküli folyamodvány 1743 március hó 12-én mutattatott be Bécsben. — Eredetije az id. levéltárban. (Banatica 1743. dec. 25.)

² Ezt Rösch János verseci esperesnek 1743. október 3-án az udv. kamarának benyújtott folyamodványából tudjuk. Eredetije az említett levéltár id. osztályában. — Néhány nap mulva (április hó 4-én) Stanislavich a verseci kerületi tisztartósnál kérelmezte, hogy „az ugyanott helyesítő lippai esperes (I), Versecen mint esperes megerősíttessék.“ Ez iratnak csupán regesztája maradt fenn a budapesti Országos levéltárban. (V. ö. Baróti: Adattár I, 526.)

Rösch nem sokkal április 1-je előtt — lehet, hogy csak e napon — foglalta el állását. Nyoma van annak, hogy a verseciek még március hó közepén pap nélkül vannak. (V. ö. Délm. Tört. és Rég. Ért. 1992, 215. ol. és Baróti: Adattár Pótfüzet Temesvár 1907, 142 ol.).

tesebben kifejtik Stanislavich érveit, melyek szinte ellentmondást nem tűrő hangon követelik, hogy a verseci parochia világi pappal töltsék be.¹

Mindent latolgatván, Engelshofen javaslatát olyképpen véleményezik módosítandónak, hogy a temesvári ferencesek, Ujpalánkára, az üresen álló kapucinus-zárdába telepíttessenek. Így a kincstár nem lenne kénytelen új kolostort felállítani, a szalvatoriánusok kárpótolva lesznek (kapnak új lakóhelyet) s a püspök jogos kívánsága teljesül (világi papot alkalmazhat Versecen.²)

Négy nap múlva a Gróf Caraffa elnöklete alatt tanácskozó bizottság elhatározta a verseci plébániának világi pappal való betöltését,³ sőt a kinevezendő lelkész személyében is megállapodott: Brozek Józsefet találta erre méltónak, ki — jóllehet nem Stanislavichtól kiállított — információs-bizonyítványt tudott felmutatni.⁴

Ez az indítvány kielégítette mind az udv. haditanácsot, mind az udv. kamarát.⁵

Az előbbi április hó 17-én,⁶ az utóbbi három nappal később — 20-án⁷ — irt le a bánsági kormányzéknek. Meghagyják, hogy az

¹ A beküldött jegyzőkönyvhöz csatolt külön mellékleten ez áll: „Parochi Regulares in Banatu: In Freidorf — franciscanus, Crassova — franciscani 2, Caransebes — franciscanus, Lugos — minorita, Facset — minorita, Slatina — minorita, Rekas — franciscanus, Panczova — minorita, Cella — franciscanus.”

² A meglehetős terjedelmes jegyzőkönyv „Protocollum Nelacquisticae Commissionis dto 4. Apr. 1743” fölírással az említett levéltár id. osztályának 1743. dec. 25-i aktái között.

³ A szalvatoriánus-ferencesek óhaja tehát teljesült: nem kellett Temesvárt elhagyniok. Helyzetük azonban régi, dűledező kolostorukban egyre tarthatatlanabbá vált. A javaslatával kudarcot vallott adminisztráció azzal bosszulta meg magát hogy megtagadott tőlük minden segélyt. Mint naplójuk élénk színekkel élénk tárja, rozoga kolostoruk pusztá megtekintése siralmas látványt nyújtott. (Hist. conv. Temesvariensis Franciscanorum ad S. Catharinam. Ad. a. 1743, 11. ol.).

Midőn pedig később Mária Terézia Bárá Engelshofen indítványa ellenére a ferencesek kérésére mégis adott számukra a várban helyet, azzal csúfolta őket a kormányzó, hogy az új telek oly kicsiny, hogy azon legföljebb tyűkvetrecet építhetnek. (V. ő. Pacha Agost: Id. ért.)

⁴ „sowohl quoad exemplaritatem, quam quoad scientiam gute Information.” A jegyzőkönyv szavai. Id. ltár: Banatica 1743 ápr. 20.

⁵ A jegyzőkönyv szövegéhez Gróf Dietrichstein saját kezével ezt írta: „Concentriertermassen conformiter wie der Hofkriegsrath auch ex parte camerae an die Administration zu expedieren.”

⁶ Fogalmazványa az id. levéltár Banatica 1743 dec. 25. iratai közt.

⁷ Ugyanott 1743. ápr. 20. akták közt. E leirat regesztája fennmaradt az Országos levéltárban a temesvári kormányzék iratai közt. Ebből azonban csak annyit tudunk meg, hogy „az udv. kamara elrendelte a verseci plébániajavadalomnak világi pappal való betöltését.” — (V. ő. Baróti: Adattár I, 61. ol.)

üresedésben levő lelkészi állomásra Brozeket mutassa be a Temesi Bánság főpásztorának. Hivatkoznak Brozek folyamodványára és információjára, mely szerint alkalmas és érdemes a Bánság legelőkelőbb beneficiumára.¹

Meg voltak győződve, hogy a püspök örömmel fog értesülni erről; hisz' az ő akarata érvényesül: saját papját, sőt — Brozek folyamodványa szerint — egykori bizalmiférfiát ültethette be az esperesi székhelynek kiszemelt verseci plébániába.

Azonban, — csalódtak.

V

— A verseci esperes kineveztetése. —

Örömmel töltötte el az egyházmegyéje jövőjéért aggódo főpapot, hogy tiltakozásával győzelmet aratott a temesvári adminisztráció s a Bánság katonai kormányzójának beavatkozásán. De örömet elnyomta a jogos felháborodás a bemutatott lelkész személye miatt.

Egyházmegyéje bármely papját szívesen látta volna a verseci plébánián, — csak Brozeket nem. Nem akart hinni szemeinek, midőn olvasta, hogy Brozek, ki — véleménye szerint — javadalom helyett áristomot érdemelne, nem átalotta magához a felséghez folyamodni a Temesi Bánság egyik legtekintélyesebb lelkészi állomásáért.²

De legyőzte felindulását.

Az isteni Gondviselés ujját látja ebben — úgymond, — mely a bűnösöket gyakran már földi életükben sújtja, bűneiket leleplezi. „Eddig hallgattam“ — írja a joggal méltatlankodó főpásztor — „amint hallgattam volna a jövőben is,“ — ezek után azonban kénytelen föl-
tárni Brozek multját. Tudja meg tehát az adminisztráció — így folytatja, — hogy Brozek engedetlen, önfejű, sőt makacsságában meg-
átalkodott. Ezenfelül még arra a hallatlan vakmerőségre is vetemedett, hogy aulájából karinget s más egyebet elcsenjen. Kénytelen volt őt cenzurával sujtani, a misézéstől is eltiltani.³

¹ Az udv. kamara leiratában fölvilágosítást kér az adminisztrációtól, mily költséggel járna az ujjalánkai kapucinus-kolostor restaurálása, mert a temesvári ferenceseket oda akarják telepíteni.

² „Quoad subiectum propositum non abs singulari stupore et admiratione intellexi malitiam Josephi Brozek hominis tantae temeritatis tantaque praesumptionis fuisse ut sacratissimam plane regiam personam fraude et dolo circumvenire non contremuerit . . . qui carceri mereri videtur pro una ex primis parochia hic obtinenda, ubi notoria sunt eiusdem scandala, falsissima suggerendo merita se attentaverit praesentare.“

³ Successu temporis pessima de se specimina dedit: inoboedientiae scilicet, sui iuris, proprii capitis, contumacis ac incorrigibilis, ut propterea hic bis a missae celebrando suspensus fuerit, qualis etiam hinc profugit.

Brozek folyamodványában — melyet az id. becsi levéltár szintén megőrzött — azt írja, hogy jártas a lelkipásztorációhoz szükséges nyelvekben; rendelkezik az előirt kvalifikációval.¹

Stanislavich ezt is megcáfolja. Nem áll az, hogy Brozek beszél a Temesi Bánságban lakó nép valamennyi nyelvén;² ami pedig képzettségét illeti, még a gyóntatási júrissdikció elnyeréséhez szükséges ismeretei is fogyatékosak.³

És mégis Brozeket mutatja be a kormányshék a verseci plébániára? ⁴

¹ Brozek folyamodványa — az alakiságok elhagyásával: — „Siquidem ecclesia Verschetziensis in Banatu Temesiensi sita, pastore suo utpote e vivis sublato, destituta sit, aliumque a Sacratissimis Apostolicis Sacrae Maiestatis Vestrae manibus deposcat, et hunc quidem nonisi aptum, sibi que pascendae idoneum, nimirum linquarum huius vicinae gnarum situationisque eiusdem non minus expertum ac assuetum: proinde ego, ibidem bene versatus, linquae grarus provinciaeque assuetus, quippe qui apud episcopum eiusdem ordinarium, Nicolaum Stanislavich retroacto anno integro et ultra ceremoniarium et secretarium egeram multaque servitia ecclesiae Temesiensi praestiteram, alias etiam in cura ecclesiastica exercitatus, ad clementissimos Maiestatis Vestrae poplites procumbens humilibus precibus supplico, quatenus Sacrae Maiestatis Vestrae suprafatum beneficium in Verschetz mihi conferre non dedignatur.“ Kelet nélkül. Bemuttatatott 1743 április hó 8-án Id. levéltár. id. oszt.

² „Neque linquarum huius vicinae gnarus (ut asserit), cum praeter Latinam ac Polonicam, hic prorsus inutilem, solam Germanicam calleat, alias autem non solum utiles, sed etiam tam ad conservandas, quam etiam ad convertendas animas necessarias prosus ignoret.“

³ Binis a me vicibus examinatus, inventus est minus habens pro confessionibus excipiendis obtinenda iurisdictione et consequenter etiam pro cura animarum exercenda, quantumvis pro tunc gratum mihi fuisset, si talem capellanum habuissem, qui ex merito doctrinae confessorium agere potuisset.

⁴ E szavakkal fejezi be információját: Verum quidem est, summopere hanc dioecesim sacerdotibus Petrinis pro cura animarum debite subeunda agere, destituta utpote ex toto tam seminario, quam alumnatu, ast talibus sacerdotibus (ut praefatus Josephus Brozek est) plus ei ob-, quam prodesse. Denique ut necessitati extremae huius dioecesis sufficienter provideatur, iuvenes patriotas linquarum et morum provinciae gnaros in seminario hic quopiam erigendo, ut olim piissima intentio Augustissimae Aulae erat, et alumnatu educare maxime oportebit. Porro quod personam in parochum Verschetziensem substituendam attinet: pro mei muneris officio ingenue exponam: convenire magnopere regimini huius dioecesis, ut quipiam e gremio parochorum adhuc amplius et alia beneficia reperibiles assumerentur consolationemque, ita et stimulum, cum eo alii quoque conciperent. Secus vereor ne dum viri hic a plurimis annis in vinea Domini laborantes belli et pestis, aliaque pericula pro salute harum ovicularum subeuntes nullam remunerationem et promotionem sibi in dioecesi sperandam agnoverint, plures animi concidant et rem curae animarum aut segnius, (ubi ferventius opus est) exercent aut plane intermittant. — Quibus interea dum me, ac dioecesim hanc desolatissimam devotissime commendo, solita cum aestimatione perennes — Temesvarini 12. Maii 1743. — Inclytae Regiae Administrationis obligatissimus servus Fr. N. Stanislavich Episcopus Csanadiensis.“

Stanislavich információja megtette a hatást.¹ Brozek neve letűnt a komoly jelöltek sorából.

Három nap mulva, — május hó 15-én — a temesvári adminisztráció felírt az udv. kamarához. Röviden megemlíti, hogy Brozek kineveztetéséről — a püspök jelentése után — szó sem lehet többé. Ezért két idősebb „bánáti“ plébánost² hoztak javaslatba: R ö s c h János lippai és F o r s t e r Péter csákovai lelkész.³ Mindkettő érdemes a megüresedett állásra. Éveken át kötelességű igyekezettel jártak el hivatalukban s a török háború folyamán önfeláldozó buzgóságot tanúsítottak.⁴

Az előbbi — az adminisztráció jelentése szerint — már éltesebb korú s kissé köszvényes, az utóbbi java férfikorában van s a legjobb egészségnek örvend.⁵ Rösch mielőtt a Bánságba került, tábori lelkész⁶ volt; 12 éven át Gutenbrunnban (ma: Temeshidegkút), majd az utóbbi 5 év óta Lippán plébános; Forster 11 évet töltött az Úr szőlőjében, ebből hatot a csákovai parochián.

¹ Stanislavich püspöknek a temesvári kormányzéknek Brozek ügyében tett jelentése élénken visszatükrözi az aggódo főpásztor lelkiállapotát. Eredetije az említett levéltár Banatica 1743 dec. 25. iratcsomóban.

² „zwei älteste hiesige Landpfarren“

³ Mindkettőjük német nyelven írt, keletnélküli foyamodványa az idézett levéltárban.

⁴ „Beide reines kundbar ohntadelhaft exemplarischen Lebenswandel sind und in fürgewesten Kriegs- und Sterbens-Läuffen ihr Schuldigkeit rühmlich geleistet und ohne sich von ihren Gemeinden jemalen zu entfernen, alle sowohl wegen Feind und Rauberein, als der Contagion bevoorgehabte Gefährlichkeiten, worinnen verschiedene ihre geistliche Mitbrüdern den Tod gefunden, standhaft ausgehalten und nur mit besonderer Gnade Gottes das Leben, davongebraucht haben, dessen sich doch der Supplicant, Josephus Brozek sowenig, als anderer in Bannat geleisteten Diensten rühmen kann.“

⁵ Az udv. kamara Rösch érdemeinek felsorolásánál kiváló jelentőséget tulajdonít ama körülménynek, hogy tábori lelkészi szolgálatot teljesített, Katonaiszolgálatával mintegy elsőbbséget szerzett az uralkodó kegyuraságához tartozó plébániajavadalom elnyeréséhez. E kiváltság határozott kifejezésre jut a jelenleg érvényben lévő katonalelkészi „Előírások“-nak az előjogokat tárgyaló szakaszában: „Den Militärgeistlichen sind nach Allerhöchster Anordnung die in der Militärseelsorge zugebrachten Dienstjahre zum besonderen Verdienst anzurechnen. Wenn sie ihr Amt wenigstens zehn Jahre zur allseitigen Zufriedenheit verwaltet haben, erwerben sie einen vorzüglichen Anspruch auf landesfürstliche Pfarrpfründen und auf Pfründen öffentlichen Patronats.“ (Dienstvorschrift für die Militärgeistlichkeit, § 20. 57, Vorrechte)

⁶ „deren ersterer zwar schon bei Jahren und mit den Podagra etwas behaftet, denuoch bei erhaltener Verschetzer Pfarr, welches er bis anderweit höherer Disposition dermalen interimaliter administriert, einen Caplan oder Coadiutorem ex propriis zu unterhalten sich anbiesig gemacht; letzterer hingegen bei bester Alter und guten Gesundheit ist.“

E két lelkészt jelölte ki a bánsági kormánysszék az udvari kamarának és azt javasolta, hogy ily irányú felterjesztést tegyen a felség elé, azután pedig mutassa be a kiválasztottat — ismét a kormánysszék közvetítésével — a püspöknek.

Az udv. haditanács, valamint az udv. kamara magukévá tették az adminisztráció ajánlatát.

A Mária Teréziához felterjesztett közös jelentésükben¹ első helyen Röscht kandidálják, akit azért tartanak Forsternél méltóbbnak és alkalmasabbnak, mert ideiglenesen ő adminisztrálja a parochiát.² (Őt nevezte ki Stanislavich a verseci kerület esperesévé.)³

Az udv. haditanács és kamara jelentése — az adminisztrációhoz hasonlóan — szintén megemlíti Brozeket, azonban mint oly pályázót, aki ellen püspöke kifogást emelt s ezért mellőzendő volna.⁴

Az alaposan megokadatolt előterjesztésnek meglett a kívánt eredménye: a felség saját kezével, jellegzetes, könnyen olvasható írásával jegyezte a jelentés szélére: „Placet der Rösch. Maria Theresia.”⁵

¹ Minthogy a megüresedett plébániáért a belgrádi minorita-ferencesek egyenesen a felséghez folyamodtak, Báró Engelshofen katonai kormányzó pedig szintén franciskánusoknak (a temesvári szalvatoriánusoknak) óhajtotta megszerezni a parochiát s indítványa a kamarai kincstár érdekében igen plauzibilisnek látszott: az udv. haditanácsnak és kamarának — ha Stanislavich püspök igazát akarta diadalra juttatni — tüzetesen ki kellett mutatnia, mily előnyökkel jár a verseci plébániának világi pappal való betöltése s mennyi nehézségbe ütközik a parochiának szentferencrendiekre bízása. — Bármily érdekes — főleg kánonjogi szempontból — és az említett hivatalok felfogására jellemző e megokadatolás, minthogy nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, ennek ismertetésébe nem bocsátkozhatunk.

² „Die Administration hat daher obgedachten Johanni Rösch die Administration der vacanter Pfarr Verschetz interimaliter aufgetragen und wie seine in so mühseligen Zeiten Seeleneiffer lobet und beschreibt, so kann man anders sagen, dass ex meritis specialissimis allen anderen Competenten vorgezogen zu werden und dass eine sehr harte Sache wäre, wenn einer so ungemeinen Verdienstlichkeiten versehenes Subjectum, welches bereits die Pfarr interimaliter verwaltet, einer ex fratribus mendicantibus, welcher nach Wohlgestalten seines Quardians oder Provincialis dahin zu gehen beordnet wurde, den Platz geduldig reumen und mit Mortification nach Lippa zurückzukehren müsse.“

³ Ezt az udv. haditanács és az udv. kamara nem említi, mert — úgylátszik — nem volt erről tudomásuk.

⁴ „Es ist zwar ein dritter Supplicant, nemlich der Priester Brotschek (sic!) eingekommen, wider welchen viele Exceptiones von dem Bischoffen gemacht werden und in Comparison mit obigen Pfarren von Lippa und Csakova kein Reflexion verdient.“

⁵ Az 1743 július 31. kelt felterjesztés az id. levéltár id. osztályában.

A bánsági kormányzék augusztus hó 9-én/ mutatta be Röscht a verseci plébániára.¹ Ugyan-e hó 26-án Stanislavich ünnepélyes kinevezési okmánnyal a nevezett parochiát reáruházza.

Amily kérlelhetetlen szigorral lépett föl Brozek ellen, éppoly készséggel ragadta meg most az alkalmat, hogy elismerését fejezze ki Rösch példás munkásságáért, melyről — mint maga mondja — saját tapasztalásából van tudomása.²

¹ „... Nachdem die Pfarrei zu Verschetz von dem bisherig Lippovancer parcho Joanne Rösch supplicando angesuchet worden, so hat diese königliche Administration aus dem ihre im Namen der künigliche Majestät zukommenden iure patronatus besagten Supplicanten Euer Bischöflichen Hochwürden zur würllichen Institution nachher gedachter Werschütz hiemit praesentieren wollen...“ (A temesvári kormányzék Stanislavich püspökhöz 1743 augusztus hó 9-én. Másolata — két példányban — az említett levéltárban).

Az adminisztráció előzőleg reversálist állítottatott ki Röschsel, melynek értelmében kötelezi magát hogy segédlelkészét, saját költségén fogja eltartani. Julius hó 28-án küldte meg a verseci kerületi tiszttartóság az adminisztrációnak e kötelezvényt (V. ö. Baróti: Adattár, I. 526.) — A kápláni állás azonban csak évek múlva, de azért még Rösch idejében (1749-ben) szerveztetett. (Milleker: I. m. I, 120 ol.)

² A figyelemreméltó kinevezés így hangzik: „Nos Frater Nicolaus Stanislavich, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Csanadiensis, Administrator Valachiae, Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIV. praelatus domesticus et pontificii solii episcopus assistens, comitatus Csanadiensis supremus et perpetuus comes, sacratissimae regiae Maiestatis consiliarius etc. Tibi reverendo in Christo nobis dilecto Joanni Rösch parcho Lippoviensi salutem a Domino et pacem. — Posteaquam parochia Verschetziensis per mortem defuncti Christophori Schmaltzer parochi loci eiusdem suo viduata pastore vacaret, pastoralis, quam gerimus sollicitudo nos admonet, quatenus ei de bono parcho provideamus. Cum vero Tu, Joannes Rösch parochus Lippoviensis nomine Sacratissimae Regiae Hungariae et Bohemiae Maiestatis, qua summi patroni Ecclesiae hac in provincia ab inclyta eiusdem administratione ad hoc beneficium nobis praesentatus fueris; nobisque de tua idoneitate, doctrina, morum honestate, animarum zelo, ceterisque quibus ornatus es, virtutibus existis, certo relatum fuisset; de quibus propria ex parte experientia edocti essemus, utpote quia per septemdecim annos continuos hoc in Banatu curam animarum zelose gesseris tempore pestis et belli oviculis tibi concreditibus fideliter in persona servieris, earumque necessitatibus cum consolatione provideris, adstiterisque, ac pro priori item capellani castrensis servitio per plures annorum series rite laudabiliterque obieres: idcirco Te in legitimum parochum Verschetziensem praesentibus declaramus, ordinamus et instituerimus tibi ecclesiam praefatam parochialem cum omnibus iuribus, bonis et proventibus, ad eam spectantibus conferimus, districte mandantes, ut nihil de iis, quoque modo alienas aut distrahas, quinimo possibili conservas et augeas. Te insuper monitum obligatumque volumus, ut nobis nostrisque successoribus obedientiam et reverentiam praestes, iussisque obtemperes, prout et vicariis nostris legitimis. Proinde professionem fidei, iuramentumque fidelitatis nobis, nostrisque successoribus uti et vicariis iuxta praescriptum ss. canonum et huius ecclesiae usum deponas et observes. Mandamus pariter cunctis Christi fidelibus parochiae Verschetzi-

Öröme annál nagyobb volt, mert megvalósíthatta vezéreszméjét: az esperesi tisztséget vidéki gócpontban összpontosíthatta.

De ezekkel a verseci esperességnak — már eddig is bonyodalmas — betöltésének ügye még nem fejeződött be.

VI.

A verseci esperes beiktatása.

Sem a főpásztor, annál kevésbé az újonnan kinevezett esperes hivatalosan nem értesültek a legmagasabb döntésről.¹

Még egy hónap leforgása után is kénytelen a püspök a verseci parochia betöltését sürgetni.

Mily okból kellett a felség nevében történt prezentálást követő püspöki kinevezés megsemmisítésétől² tartani, azt a fennmaradt iratok nem árulják el. Annyi azonban bizonyos, hogy a püspök komolyan tartott ettől, mert az udv. kamarához intézett feliratában ismételten hangsúlyozza, hogy a kinevezett lelkész minden tekintetben érdemes férfit a szóban forgó állásra. Semmi esetre sem volna ajánlatos a javadalmat másnak adományozni. Ezen esetben igen kényes helyzet állana elő, mert már Rösch utódjáról is gondoskodott: a lippai plébániát betöltötte.³

ensis incolis, ut Te filiali cum affectu suscipiant, reverentiam debitam exhibeant, atque in iis, quae salutem animae concernunt, Tibi obediunt. In quorum maiorem fidem has propria manu subscripsimus, sigilloque nostro ordinario munivimus. Datas Temesvarini anno 1743 die 26. Augusti etc.“ Másolata két példányban az említett levéltár id. osztályában.

¹ Aug. 30-án kérelmezi Stanislavich az adminisztrációnál, hogy „a lippa, plébános, Rösch János helyzettessék át Verseczre.“ (Délm. Tört. és Rég. Ért. 1892-216. ol. 306 szám és Baróti: Adattár Pótfűzet 142. ol.)

Augusztus hó 31-én ezt írja az udv. kamara Bécsből a temesvári kormány széknék: „... Nach deme zwar ihre königliche Majestät wegen Ersetzung der erledigten Pfarr zu Verschetz bereits einiger geraumen Zeit der allergehorsamster Vertrag abgestattet werden die Umstände aber ohne dem bekannt seynd, warum die allerhöchste Resolution bishero nit erfolgt, solche jedoch ehestens herabzulangen, gewärttiget wird, so wird sich der daruntige Herr Bischoff von selbst bescheiden, warumben solches bishero nicht beschehen können, jedoch solche daher hinunter ehestens zu befördern sich allerdings angelegen sein lassen wird, so ihre königliche Administration in Antwort hiemit zurückerinnert wird. . . “ (Fogalmazványa az id. bécsi levéltárban.)

² V. ö. Stanislavich püspök 1743. szept. 21-én kelt feliratát.

³ „Posteaquam parochia Verschetziensis in dioecesi mea per integros sex menses, videlicet a nona februarii usque ad decimam Augusti per obitum parochi et dacani Christophori Schmalzer legitime vacasset, tandem ab inclita regia huiusce Administratione Joannes Rösch, vir tam a virtute et morum integritate, quam etiam

Lehetséges, hogy a püspök hasonló irányú felszólítására nyújtott be kérvényt az udv. kamarához Rösch „bemutatott és beiktatott verseci plébános”¹ is.

Október hó 3-án kelt folyamodványát felszerelte hiteles másolatokkal. Ezek bizonyították, hogy őt a verseci plébániára a temesi kormányshoz prezentálta a felség nevében; ugyanakkor (augusztus hó 9 én) ugyancsak az adminisztráció, hivatali utódjául, lippai lelkész-

et doctrina in curatu necessaria multum commendabilis iuxta adiacentem copiam praesentatus est. Quem vel ideo etiam ultro acceptavi et actualiter 26. Augusti investivi, quod longa servitia multaque alia eiusdem merita omnino considerandae essent, utpote qui non solum in hac provincia ab anno 26 huius saeculi binis in parochiis successive oviculis sibi concreditus exemplaris adeo vitae conversatione praefuit, ut non tantum nihil sinistri in ipso animadvertere licuerit, sed potius ferventi zelo suo praecipue periculoso pestis et belli tempore omnium amorem et aestimationem in se pertraxerit; immo antea etiam binis in regionibus Austriaco-caesareis integris quatuordecim annis fidelissima augustissimae domui Austriacae spiritualia, qua capellanus castrensis, praestitit servitia. Unde nec dubitare quidem mihi unquam licuisset, quod superinde vel minima amplius oriri posset difficultas; praesertim dum aequae sub praedecessoris meis, quam etiam meo tempore unice ab hac inclyta Administratione praesentationes ad parochias vacantes expediri consueverint. Nihilominus hisce diebus gratiosum Excelsae Camerae Aulicae hac in parte mihi communicatum est rescriptum, vi cuius inclytae huic Administrationi intimatur: qualiter proxime ratione parochiae huius Sacratissimae Maiestatis Suae alia expedienda foret resolutio. Atque adeo vir isthic aliis multis titulis bene meritis sine sua, mea ac praefatae inclytae Administrationis culpa in iure quasi requisito periclitatur. Quod enim me concernit, fateri omnino debeo, qualiter ex supposito eandem Administrationem regiam nomine Principis Terrestris adhuc, uti antea, auctoritatem presentandi habere semel et iterum, ut labente iam termino iuris ita exigente, animarum illarum necessitate instantissime sollicitantium vacantiae huius per praesentationem providere haud gravaretur, simul tamen me etiam integro et ultra, quantum in me est, expectare velle. Pauper autem supplicans si scivisset Sacratissimam Maiestatem praesentationem iam sibi reservare decrevisse, demississime utique ad thronum eiusdem clementiae recurrisset. Quapropter dum circumstantias hasce indicio meo satis ponderosas aequissimae ac illuminatissimae considerationi substerno, pro viro hocce populo non tantum parochiae huius, sed et toti dioecesi accepto humillime supplico: quatenus apud Sacratissimam Maiestatem suam prae potens patrocinium interponere dignaretur, ut praesentatio aliunde nomine regio facta isthaec, saltem pro hac vice elementissime confirmaretur, praecipue cum in locum ipsius pro parochia Lippensi, seu Lipoviensi, quam prius habuit, iuxta alteram adiacentem copiam, iam etiam alius sit praesentatus et proxime adventurus speretur, . . .“ (A Temesvárott 1743. szeptember hó 21-én kelt irat eredetije az id. levéltárban.)

¹ Mint „praesentatus et installatus parochus in Verschetz“, írta alá folyamodványát, jöllehet ápr. 1-je óta már esperes is volt.

nek Laelius Istvánt mutatta be a püspöknek¹; főpásztorá őt — az adminisztráció bemutatása alapján — Versecré plébánosnak s — még mielőtt e parochia betöltésének ügye Bécsben eldőlt volna — kerületi esperesnek nevezte ki.¹

E tárgyalások további folyásáról nincs tudomásunk.²

1743 karácsony ünnepén játszódott le végre a verseci esperesség betöltésének utolsó aktusa.³

Ekkor — december hó 25. napján — irt le az udv. kamara Temesvárra, az adminisztrációnak. Meghagyta, hogy a Temesi Bánság püspökével, vagy ennek felhatalmazottjával, Rösch Jánost, a verseci plébánia-javadalomba beiktassa.⁴

¹ A temesvári kormányzéknek Stanislavich püspökhöz benyújtott bemutató-levelének másolata két példányban is meg van az id. levéltárban. „... Nachdem diese Administration auf der ihr im Namen der königl. Majestät zukommenden iure patronatus Euer Bischöfl. Hochwürden zu Ersetzung derseit des Decani Schmaltzer vacanter Verschetzer Pfarrei, den bisherigen Lipovaner parochum Joannem Rösch albereits praesentiert hat, nun aber um die andurch zur Erledigung gedeiender Lipovaner Pfarrei der Geistliche Stephanus Laelius bittlich eingekommen, also hat besagt diese Administration auf gleichen iure ihm Supplicanten Stephanum Laelium Euer Bischöfl. Hochwürden zur wirklichen Institution hiermit praesentieren wollen

² A német nyelven irt kérvény eredetije az id. levéltárban: „Memorial und Bitten des Johann Rösch praesentiert und installierter Pfarrer in Verschetz“

³ Csupán annyi bizonyos, hogy Rösch előbbi állomását, a lippai plébániát november végén Laelius István, — mint kinevezett plébános — foglalta el. No vember hó 30-án értesíti erről az adminisztráció a lippai kerületi tisztartóságot és a számvérőseket, (Buchhalterei) V. ö. Baróti: Adattár II 94, 541 ol

⁴ „Nachdem ihre königliche Maiestät wegen Ersetzung der zu Verschetz daselbst in Banat erledigte Pfarr auf den von ihre Administration diesfalls beschenehen Vorschlag und allerhöchst derselben von beiden hiesigen Hofkriegsrath und Hofkammer abgestattete geh. Vertrag den primo loco candidirten bisherigen Pfarrer zu Lippa, Joannem Rösch in Ansehung seiner besonderen angerührten, sowohl vorhin bei Regimentern, qua Feldkaplan geleistete geistlichen Diensten, als auch seither in Vinea Domini sowohl zu Kriegs und Pestzeiten unausgesetzt bezeugten standhaften Seeleneifers alldahin als Pfarrer nach Verschetz allergnädigst benennet und also in dero allerhöchsten Namen die königliche Administration denselben dasigen Herrn Bischofen zu obgedacht erledigten Verschetzer Pfarr in ordine zu praesentieren hat. So wirdet solches ihre königliche Administration hiermit erinnert, womit von gedachten Herrn Bischofen nach Anleitung des ihm bei Verleihung des csanader Bistums ausgefertigten allergnädigsten Diplomatis entweder von selbst oder durch seinen Delegirten der Praesentatus secundum canones auf den üblichen Sollemnität installiert, die temporanea aber oder die zu Pfarr gewidmete Proventus Namens ihre königl. Majestät besagten neu ernannten Pfarr zu Verschetz durch die Administration mittelst eines Deputiertes übergeben werde. Zu welchen Ende, wie es bei solchen Begebenheiten allhier in Österreich gepflogen werde, beikommenden Notham wir hiemit beilegen und über dessen Vollzug des weitem zu vernehmen gewärtigen.“ (Fogalmazványa az id. levéltárban.)

Rendkívül jellemző az udv. kamara fölfogására, valamint a Temesi Bánság egyházi és politikai viszonyaira — eddig még Délmagyarország történetíróitól sem konstatált — ama körülmény, hogy az osztrák, uralkodói plébániákön divó beiktatási formulát mellékelte az adminisztrációhoz küldött leiratához.¹

Ennek értelmében a püspök a bemutatás után három határnapot tűz ki az „egyháztanácsbeliek“-nek a beiktatás fogatosítására. A kiválasztott határnapon először a templomban iktatják be a javadalmast egyházi állásába. Ez a püspök, vagy ennek helyettese s az illetékes hivatalos személyek: az egyház-tanácsbeliek s a világi biztos jelenlétében megy végbe, miután előzőleg a notárius officiorum a főoltár előtt a bemutató-levelet ünnepélyesen fölolvasta.

Ennek lefolyása után a püspök rezidenciájába vonul. A biztos itt fölkeri őt, hogy a kinevezett lelkészt anyagi javaiba investíálja. A püspök az officiorum notárius-t küldi ki helyetteséül, ki az új lelkészt az egyháztanács helységében a kulcsok és hivatalos könyvek átadásával javadalmába installálja.²

Ezt a beiktatási eljárást írta elő az udvari kamara Rösch számára.

E hivatalos leirattal lezáródott a február hó elején meg-

¹ Az udv. kamara ezen leiratának regesztája fönmaradt a temesvári adminisztráció iratai között az Országos levéltárban. Keveset eláruló sorait közölte Baróti: „Hofkammer communicirt, dass dem Joannes Rösch die Werschetzer Pfarre verliehen wurde.“ (Adattár I. 65. ol.)

² Érdekes tartalmánál fogva közlöm ezt az előírást: „Nota, wie es in Österreich bei Installirung eines Landesfürstlichen Pfarrers gepflogen wird. — Nach beschehener Praesentation an den Ordinarium werden von solchen zur Investitur drey Tag vorgeschlagen und denen Closter-Räthen erinnert womit diese hiervon einen erwählen können, da so dan in der Kirche bey dem Hochaltar nach der von dem Notario officii in einem schwarzen Mantel bescheenen Ablesung der Praesentation vor dem Ordinario die Investitur und übrige Ceremonien vorgenommen, dem weltlichen Commissario aber, welcher mit dem Closter-Raths Secretario zu erscheinen pflaget, in einem Kirchen-stuhl ein Ort angewiesen wird, umb der Investitur zuzusehen; nach vollzogener Investitur gehet der Ordinarus in seine Wohnung, wo er von den Commissarien zu der eadem die in der Closter-Raths-Wohnung vornehmender Installation in temporalibus invitiret und von ihme aber der Notarius officii hierzu delegiret wird, welcher sich dahin in derselben begibt, dann in der Closter-Raths-Wohnung mit einer kleinen Red mittels Übergebung einiger Schlüsslein und Buchs erfolget; und hiernach wann solcher gestalten der neue Pfarrer investiret und instaliret ist, begibet sich dieser nach derbey dem Consistorio erhaltenen Expedition, auf seine Pfarr.“ (Ez irat mellékelve [hozávarva] az id. folyamodványhoz.)

üresedett plébánia betöltésének utolsó jelenete:¹ a püspök óhaja beteljesedett.

Feltártuk a hivatalos iratok csomóját. Megismerhetjük Stanislavich püspök messze és mélyre látó, erős értelmi erejét, leplezetlen számításait. Megismerhetjük éles ítéletét, melyek irányt szabtak tartalmas elméjének.

Csaknem álló esztendeig tartott a verseci esperesség betöltéséért folytatott küzdelme, jóllehet a közbeeső hatósági intézkedések, céltudatos határozottsággal, késedelem nélkül, szinte „olajozott gyorsasággal” követték egymást.

A körülmények első alakulása kevés kilátást nyújtott arra, hogy eszméje diadalt arasson. Sőt, ha az ügy zavartalanul azon a sínpáron haladt volna, melyen elindított, egyáltalán nem valósulhatott volna meg.

A püspököt egyszerűen e'mellőzték. Stanislavich azonban értesülve a világi hatóságok mesterkedéseitől és fölismerve bennük a veszélyt, mely egyházmegyéje vitális érdekét fenyegette, rögtön védelmére kelt. Nem közönséges bátorsággal: egyenesen a felségtől kért oltalmat. Velős meggondoltsággal, de — legmagasabb leiratra hivatkozva — a jog éles fegyverével avatkozott be abba az eszmecserébe, mely a zavarossá tett ügyben világosságot teremtett. A verseci plébániát ideiglenesen adminisztráló lelkésznek verseci kerületi esperessé kinevezése és e kirendelt és egyúttal esperessé is kinevezett lelkész előbbi állásának aránylag gyors betöltése — körültekintéséről és erélyéről tesz tanuságot. Ezzel védőbástyát épített álláspontja számára; de még inkább akadályokat emelt, hogy arról egykönnyen le ne szoríthassák. Döntő csatát nyer: meggyőzi ellenfeleit. De e győzelem csak az elvét juttatja diadalra: a megüresedett verseci plébánia élére világi papot kell állítani. E sikerrel megóvta egyházmegyéjét attól, hogy érdekén más érdekek túltegyenek; elhárította az egyházmegyei papság megkárosodását is. De foganatja nem volt biztosítva. Sőt ez elvi kijelentés hibás alkalmazása szerencsétlenebb és vészterhesebb állapotot létesített még annál is, mely miatt a harc megindult. E hiba ugyanazon forrásból eredt, mint az előbbi: a püspök előzetes megkérdezésének elmulasztásából. Ennek tulajdonítandó, hogy esperesnek oly egyént szemeltek ki, ki méltatlannak bizonyult erre az állásra. A püspök tehát új harc

¹ Már t. i. a fennmaradt levéltári anyagot tekintve, mely a jelen alkalommal tárgyalt epizód megírására meglehetősen teljesnek mondható. — Sajnos, Rösch későbbi működéséről nem maradt fenn semmi feljegyzésünk. Még a verseci plébánia irattárában sem. E parochia Historia domusa is csak 1863-ban, kezdődik. (Bichler János verseci apátplébános úr szíves közlése). Csupán annyit tudunk, hogy tizenkét esztendeig lelkipásztorkodott Versecen.

előtt állott. Helyzete azonban most súlyosabb volt. Oly fegyver alkalmazására kényszerítette, melyet megvetett, melytől irtózott, mert vele nemcsak az ellenfelet sújtja, hanem megsebzí azokat is, akiknek érdekében küzd. Meggyőződve, hogy a hívők lelki üdve forog kockán, fölveszi ezt a harcot is. Fanyar nyíltsággal leleplezi az esperességhoz igyekező egyén gyászos multját, de enyhíti és rokonszenvenssé teszi eljárását az a melegség, melyel elismeréssel adózik azok érdemeinek, kiket ez állásra méltóknak tart. Állhatatos kitartással, lelkes buzgalommal harcolja végig a küzdelmet. Megmozgat minden rugót, hogy az ügyet megakadástól, megposhadástól megóvja, míg végre tökélyes sikert arat: azt a férfiút iktatják a verseci kerület esperesi hivatalába, kit Stanislavich a verseci plébánia ideiglenes adminisztrálásával már megbízott és ebben az ideiglenes állásában, mindjárt verseci kerületi esperesnek kinevezett volt.

Stanislavich püspök helyesen fogta fel az alakult helyzetet: meg tudta becsülni a saját, valamint ellenfelei erejét; meg tudta ítélni mind saját, mind ellenfelei előnyeit; tisztában volt győzelmének és legyőzetésének következményeivel.

Átérezve az adott eset kényszerűségét, önmagától beállott a haladéktalan teendők sugallata is. Erre hallgatott és ezt követte bátran, hűséges kitartással.

Nem tartozik ugyan szorosan a verseci esperesség betöltésének epizódikus történetéhez, de nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy ugyanezen évben sikerült Stanislavich Miklósnak elérnie azt, ami elődeinek¹ évtizedeken át, sőt két kétségek között, csak a távol szemhatárai mutatkozott: kárpótlásul a Szent-Istvántól nyert s a török világ alatt elpusztult püspöki birtokokért véglegesen² megszerezte a csanádi püspökségnek a makói uradalmat.

¹ Gróf Nádasdy László és Bárány Falkenstein Albert csanádi püspökök csupán ideiglenes javadalmazás címén élvezték Makó város határát, de egész határát. Nem áll az, hogy Nádasdy Makó mezőváros határából csak „egy kis részt” kapott. (Oltványi: A csanádi püspökség birtokviszonyainak rövid története. Szeged 1867. 26. ol.; Kováts: I. m. 43. ol.) Erről a kis részből az említett levéltárban őrzött eredeti iratokban szó sincs, sőt ellenkezőleg mindig az egész „Oppidum Makó”-ra szólnak a kir. kinevező okmányok.

² Kinevezésekor Stanislavich is még csak haszonélvezetre kapta a makói határt. Az eredeti okmány szavai szerint „nicht zwar als ein Appertinens ad Episcopatum, sondern gleichfalls ex gratia speciali ad dies vitae und ohne weiterer Extension auf dessen künftigen Successores.” Id. levéltár: Károly király leirata 1740 április hó 22-én a magyar Bankalitásához. V. ö. Szentkláray: Közállapotok Csanádvármegyében a török uralom után Századok 1892 évf. 11. ol.

A püspöki javadalom visszaszerzésének¹ fáradozásából az oroszlán-rész Stanislavichnak jutott. Sikerének jelentősége eljegyezte emlékét Csanádegyházmegye történetével és nevét bevonta a dicsőség fényével. E püspöki jószág ugyanis nemcsak az egyházi intézményeknek, hanem általában Délmagyarország jólétének és gyarapodásának alapvető tőkéje lett. Méltán írja róla Délmagyarország ékes tollú historikusa: „Másfélszázadon át belőle fakadt az emberi jótékonyiságnak kimeríthetetlen forrása. Belőle eredtek számtalan áldásai Délmagyarország közreműködésének, mely ékes templomokat emelt a valláserkölciség és az eszményi fenség ápolására, iskolákat és nevelőintézeteket nyitott, hogy intelligens társadalmat képezzen a közügyek vezetésére; készséggel karolta fel a civilizáció üdvös vívmányait, gyámolítá a nemzeti kulturát; segélyt nyújtott a tudománynak, irodalomnak és szépművészeteknek; fölkereste a tehetségeket és elismerő pártfogásban részesíté őket a munka versenypályáján. S ez a püspöki javadalom lesz jövőre is dúsan kamatozó tőkéje a nemzeti igyekezetnek, míg Csanád főpásztori székét honszelemtől hevülő, magasztos gondolkozású férfiak töltik be, kik nemes gyönyörüket találják a nemzeti művelődés előmozdításában s Magyarország dicsőségének emelésében“.²

¹ Századok. 1892, 130. ol.

² E püspöki birtok megszerzésének küszált és szétfolyó története még megírásra vár. Múltjára az elsőrangú forrásokat — mint a tárgy természete is sejteti — az idézett levéltár őrzi.

Adalékok Délmagyarország archontológiájához.

Irta: Dr. Juhász Kálmán.

Az archontológiának, — vagyis az egyházi és világi dignitáriusok névsorának, hivataloskodásuk időtartama ismeretének — művelését Délmagyarország történetírói sohasem tévesztették szem elől. Műveikben különös gondot fordítottak erre, sőt önálló értekezések tárgyává tették.

Már Gróf Batthyány erdélyi püspök, a Szent-Gellért legenda — Délmagyarország történetének e nagybecsű forrásának — kiadója, az 1790-ben megjelent *Series episcoporum Chanadiensium* c. munkájában behatóan foglalkozik e tárggyal.

Borovszky Csanád vármegye története c. művében, (mely megye — tudvalevően — 1715-ig a Maros balpartján elterülő Délmagyarországnak tekintélyes részét foglalta magában), külön függelékben dolgozta föl a csanádi püspökök, főesperesek, kanonokok; főispánok, alispánok stb. sorozatát.¹

Az évszázados munka ma sem tekinthető befejezettnek. A kutatások és kútfőkiadások egyre új adatokat hoznak napfényre, melyek új megállapításra, kiigazításra vezetnek. A jelen adalékok is ilyenek a csanádi püspökök sorozatához.

I.

A legutóbbi csanádegyházmegyei történelmi névtár — mely a főpásztorok főbb életrajzi adatait is tartalmazza — ezt írja Bicskei Gergely-ről a későbbi esztergomi érsekről.²

¹ V. ö. ezenkívül különösen Pesty, Ortway, Szentkláray önálló műveit és e tárgyú értekezéseit.

² Bicskei Gergely — mint ismeretes — Károly Róbert trónkövetelése idejében hazai történelmünk egyik főszereplője: Hivatott tollra méltó életrajzát még mindig nélkülözzük s ez az oka, hogy felőle a vélemények nem jutottak megállapodásra. Míg pl. Kollányi (Esztergomi kanonok. Esztergom 1900, 28. l.) magatartását, viselkedését elítéli, Pórácz ezt írja róla: „A fejtelenség azon korában, mely a XIII. századból a XIV. századba átkísértetett, Gergely választott érsek egyike volt a

„Gregorius cognomento Bicksey¹ (alias: Briccius Bereck)² . . . anno 1291 in archiepiscopum Strigoniensem evectus, anno 1301 Carolum Robertum Strigoni coronavit. 1259—1291.”³

Eszerint Bicskei Gergely 1259—1291-ig csanádi püspök lett volna.

Okleveleinkkel kimutathatjuk azonban, hogy az idézett névtárban Bicskei Gergelynek nevezett egyháznagyban nem ugyane g y, hanem

tiszteletreméltóbb jellemeknek.” (Turul 1892. 121. l.) Ennek oka abban keresendő, hogy midőn VIII. Bonifác pápa III. Endrével szemben Károly Róbertnek igyekezett a magyar koronát megszerezni és e célzattal Gergely érseket is a maga pártjának óhajtotta megnyerni, — Gergely a pápa mellé állott.

Egész élete, sőt halála is szerfölött tragikus. Endre s párthívei megfosztották nemcsak Esztergom várától, hanem minden javadalmától, sőt minden jogától. Nem érezve magát biztonságban, Horvátországba ment. Csak Endre halála után tért vissza Esztergomba, hogy Károly Róbertet 1301-ben — bár nem a szent koronával — királlyá koronázza. Az ellenpárt azonban Vencelcses király haszonnevű fiát hozza az országba, csakhamar ismét Esztergom elhagyására kényszerítette. Egy ideig Budán tartózkodott, de Vencel elől kénytelen volt ismét menekülni. 1301 őszén már lent a határszélen, Péterváradon találjuk. 1303-ban a pápához Anagninba ment, VIII. Bonifácnak, IV. vagy Szép Fülöppel való messzeható következményekkel járó konfliktusának legválságosabb idejében Közismeretes, hogy a pápa 1303 április havában kimondotta Fülöpre az egyházi átkot. Fülöp Nogaret Vilmos kancellárját küldte Itáliába, ki Colonna Sciarrával szövetekezve, Anagninban a pápát ugyanez év szeptemberében megtámadta és fogságba ejtette, miközben hozzátartozói közül Gergely érsek is meggyilkoltatott. (V. ö. Fraknói: Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római szentszékekkel. Budapest 1901, I. köt. — Kollányi: I. h. — Knauz: Monumenta ecclesiae, Strigoniensis II. 433. l. sk. — Pór Miklós ostiai püspök követsége Magyarországon. Új Magyar Slón XVII. 324. l. sk. — Az Anjouk kora. Magyarország történelmének Szilágyi-féle — milléniumi — kiadásában.)

Pór, Knauz ama véleményével szemben, hogy Gergely érsek egyazon személy a Katpán nemzetségéből származó korabeli, haszonnevű esztergomi mesterkanonokkal (I. h.), kiderítette, hogy Gergely érsek nem Katpán nemzetségéből való, hanem a Bicksey-család sarjadéka, melynek ősi birtoka az akkor esztergommegyei, ma fehérmegyei Bickse volt, amelytől vezetéknevüket vették. — Bickse-ből lett a mai Bicske.

Történetíróink egy része ezért Bicskei (vagy Bicksei) Gergelynek, mások (valamint XI. Benedek pápának egy 1303 nov. 14-én kelt oklevele, v. ö. Theiner: Monum. Hung. I. 646 l.) — atyjáról Boddinak, Boddina (helyesen: Botton d'ina) Gergelynek nevezik.

¹ Gergely érsek vezetékneve — Bickse — a XIII és XIV. században gyakran keresztnév gyanánt is szerepelt. Minthogy némely Bicskeiek oklevelében Bekecs is előfordul, Pór azt véli, hogy a Becke-, Beke-, Benedek-ből származik. (Turul 1892, 122. l.)

² A Bereck, Böröczk (Briccius) név szintén nem volt ritka.

³ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis. Temesvár 1913, 36 l.

tulajdonképen három különböző főpapot kell felismernünk: a) Bereczk csanádi püspököt, b) ennek utódját, Gergelyt és c) Bicskei Gergely esztergomi érseket, bár utóbbi sohasem állott Szent-Gellért egyházának élén.¹

Az oklevelek tanúsága szerint 1259—1275-ig² Bereczk, Böröczk, (Briccius, Bryccius, Brictius) a csanádi püspök. Még 1275-ben is őt említik okleveleink mint a csanádi püspököt.³ Ettől az esztendőől kezdve azonban hallgatnak róla

Mint csanádi püspök ugyanezen évtől fogva — helyesebben már ebben az (1275.) esztendőben — Gergely szerepel.⁴

¹ Ismeretes, hogy a hazai könyvnyomtatás meghonosítóját, Karai László budai prépostot hasonló tévedés fosztotta meg az őt megillető babértól. „A hírnév, amit neki, nagylelkű pártfogójának a sajtó biztosítani öhajtott, másra — Geréb László, későbbi erdélyi püspökre — szállott jogtalan örökség gyanánt, míg az ő neve négy századig tartó feledés sötétségébe merült el.” (V. ö. Fraknói: Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. Budapest 1898. Akad. értekezés. — Egyháznagyok a magyar középkorból. Budapest 1916, 89–105 l.). Történetíróink a rendelkezésükre álló oklevelekben 1468–1475-ig László nevű budai préposttal, 1476-tól Geréb László erdélyi püspökkel találkoztak. E nyomok vezettek a két főpap személyazonosságára körül elterjedt téves hiedelemre.

² Wenzel: Árpád-kori új okmánytár VII, 205. l.

³ Hazai okmánytár VI 205 l. — Pray (Specimen Hierarchiae Hung. II. 291 l.) csupán 1273-ig, Gams (Series episcoporum 370 l.) és Czinár (Index alphabeticus 520 l.) csak 1274-ig tartják csanádi püspököknek. Pray erre az esztendőre Benedek-et, Czinár Renaldus-t helyezi, Gams pedig azonosnak tartja őket.

Tény ugyan, hogy egy 1274-i oklevélben Benedek csanádi püspökkel találkozunk (Wenzel: I. m. IX. 82 l.), egy másik, ugyanezzel az esztendővel keltezett oklevélben pedig Renaldus csanádi főpappal. (Fejér: Codex dipl. V 2. 200 l.) Minthogy azonban Bereczk még a következő évben is mint csanádi püspök szerepel, bizonyára tollhiba forog fenn, vagy az olvasás téves. Erre enged következtetni ama körülmény, hogy Benedek neve zárjelben van (Wenzelnél, i. h. „[Benedicto] Chanadiensis”) s így valószínű, hogy az eredetiben vagy csak a B. kezdőbetű állott, vagy a kiírt név olvashatatlaná vált.

⁴ Pray (I. m. s. utána Batthyány i. m.) 1276-ra teszik kineveztetését. Czinár (i. m.) viszont 1274-re. Azonban több oklevél tanuskodik arról, hogy Gergely már 1275-ben csanádi püspök volt. (Wenzel: I. m. IX. 114, 115, 117 l. Tkálíc: Monum. hist. I. 179 l. Hazai okmt. VI. 207 l. Wenzel: M. Tört. Tár. IX. 107 l.). Ami Czinárt illeti igaz ugyan, hogy egy 1274-i oklevél Gergely választott csanádi püspökről tesz említést (Fejér: I. m. V. 2. 209 l.), mivel azonban Bereczk — ugyancsak okleveleink tanúsága szerint — még a következő, — 1275. — évben mint csanádi püspök szerepel: vagy tévedéssel állunk szemben, vagy azt kell feltételeznünk, hogy Gergely, Bereczk hivataloskodása vége felé, de még az ő főpásztorokodása idején lett csanádi püspökké. (V. ö. Csanádegyházmegyei adattár III: 221.)

Ámint elődével Bereczkkel utoljára,¹ úgy az ő nevével először IV. László királynak ebben az évben kiállított egy-egy oklevelében találkozunk.

Minthogy 1275 óta (mely évben először találjuk Gergelyt a csanádi püspöki széken) okleveleink sohasem említik többé Bereczket, 1275 előtt² pedig — Bereczk főpásztorkodása idején — kivétel nélkül „Briciust“-t és sohasem „Gregorius“-t mondják csanádi püspöknek, és mivel nem tudunk esetet arra, hogy a hazai főpapok nevüket hivatalkodásuk ideje közben megváltoztatták volna: nyilvánvaló, hogy Bereczk nem azonos Gergellyel.

Ez a megállapítás minden kétségen felül helyezi azt is, hogy Bicskei nem azonos személy Bereczk csanádi püspökkel sem, mert (Bicskei) okleveleinkben sohasem fordul elő Bereczk, hanem következetesen Gergely néven.³

De Bicskei Gergely a szóbanforgó Gergely csanádi püspökkel sem azonos.

Míg az idézett, 1913-i schematismus Bicskei Gergelyt, Bereczk és Gergely csanádi püspökökkel egyazon személynek tünteti fel, addig az egyházmegyei névtár többi évfolyamai csupán Gergely püspökkel identifikálják az érseket. — Az 1900-i, (milléniumi) schematismusban — mely az 1913-i névtárhoz hasonlóan szintén főlemlíti a püspökök jelentékenyebb életrajzi adatait — ezt olvassuk:

¹ Hamisítvány IV. László királynak 1278-ban kelt ama oklevele, mely csanádi püspökül Bereczket szerepelteti (L. az oklevél szövegét: Knauz: I. m. II. 89–91 l. — V. 6. Fejérpataky: A kir. kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885, 129 l. — Karácsonyi: A hamis, hibáskeltő és kelteztelen oklevelek. Budapest 1902, 28–29. l.).

² Bár Kún Lászlónak egyik — 1275 április hó elején kelt — oklevele arról értesít, hogy a csanádi püspökség üresedésben van, (Fejér: I. m. V, 2. 240 l.), mégis, minthogy a néhány hónappal később keltezett oklevelekben (Fejér: I. m. V, 2. 264; Wenzel: I. m. XII. 695) ismét Bereczk csanádi püspökről van szó: kétségkívül ez okleveleknek vagy hibás a keltük, vagy a tartalmuk valótlan. Ez alkalommal nem terjeszkedhetünk ki ama kérdés fejtegetésére, hogy ez okiratok közül, melyek valódiak s melyek hamisak, vagy hibásak s ezért nem foglalkozhatunk annak közelebbi meghatározásával sem, hogy meddig volt Bereczk csanádi püspök s mikor lett Gergely utódjává? — Kiemeltük, hogy 1275 után nem találkozunk többé Bereczk püspök nevével s ezért halálát s utódjának Szent-Gellért székére emelkedését erre az (1275) esztendőre helyezhetjük.

³ Gergely érseknél nem forog fenn a középkori történelmünkben sűrűn előforduló az az eset sem, midőn egyazon személy hol egyik, hol másik uradalmának a nevét használva, — e nevek különbözősége szerint — más-más személynek tűnhetett fel. (V. 6. Horvát Árpád; Bevezetés a magyar oklevéltanba. Budapest 1880, 22. l.).

„Gregorius I. . . a. 1291. in archiepiscopum Strigoniensem erectus, a. 1300. Carolum Robertum contra Andream regem III. in regem coronavit. 1275—1291.”¹

Eme Gergely érsek alatt, (ki az idézett sorok értelmében 1275—1291 között a csanádi főpásztori méltóságot viselte) csakis Bicskei Gergelyt érthetjük.

Azonban — mint említettük — ez az azonosítás nem felel meg a valóságnak.

Gergely csanádi püspöknek ugyanis 1291-ben végkép nyoma vész² Bicskei Gergely pedig ugyanebben az évben mint fehérvári árkanoonok tűnik fel.³

Sőt egyedül a Bicskei Gergely élet folyását megrögzítő adatokból kimutathatjuk, hogy sohasem lehetett csanádi püspök.

1298 január havában ugyanis Bicskey Gergely fehérvári prépost,⁴ de már a következő hónapban (febr. 13-án.) az „esztergomi választott érsek” címet viseli.⁵

¹ Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis. Temesvár, 1900, 34 l.

² Gergely püspök utoljára 1291-ben III. Endre királynak Gyarmán comes számára kiállított adománylevelében fordul elő. Wenzel: I. m. V. 25 l. — Pray j. m., Batthyány i. m. Gams i. m., és Palugyay: Magyarország leírása II. 359 l. — tévesen csupán 1290-ig tartják csanádi püspöknek. — Egy 1290-i oklevél hibásan Györgynek nevezi, Gregorius-nak. (Wenzel: I. m. IX. 4. l.) — Lehetséges azonban, hogy 1298-ig viselte a csanádi főpásztori méltóságot, mert utódjáról — Antal püspökről, — 1298. febr. 12-én tesznek először említést a források. [E napon — mint „frater Antonius episcopus Erloensis fratrum minorum” (Knausz I. m. II. 452 l.) — Bécsbe kíséri III. Endre királyt. Ez az adat még Borovszky figyelmét is elkerülte. Szerinte Antal a csanádi püspöki széken „először 1298 március hó 29-én említettik,” (Csanádvármegye tört. I. 352 l.), jóllehet már Knausz észrevette, hogy az idézett sorokban Antal csanádi püspökről van szó.] Másrészt Fejérpataky kimutatta (I. m. 145 l.), hogy hibás ama 1292 július hó 29-én keltezett, oklevélnek dátuma, melyben III. Endre nevelőjét magyar indigenává fogadják. (Fejér: i. m. VII, 5. 502). Ez az oklevél — melyben Antal csanádi püspök is szerepel — csak 1298-ból való lehet s így Antal főpásztorodásának kezdetét sem tehetjük az említett időpontnál (1298. febr. 12.) előbbre mint pl. a Csanádegyházmegyei Adattár (III. köt. 221.) teszi. (Nevét egy oklevél szövege tévesen Annonius-nak írja. Wenzel: I. m. V. 183.)

³ 1295 április havában mint prépost, 1297-ben pedig mint kir. alkancellár szerepel. Kollányi: I. m. 28 l. Fejérpataky: I. m. 144 l.

⁴ Wenzel: I. m. X. 294; X. 300. Az első, január hó 9-én kelt, a második oklevél (melynek közelebbi dátuma hiányzik) az említett napnál későbbben adatott ki. Míg ugyanis az előbbit, mint „electus Albensis,” az utóbbit már mint „Albensis praepositus” szignálja. V. ö. Fejérpataky: I. h.

⁵ Fraknoi: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. Budapest 1901. I. köt. 368. l. 313. jegyzet. — Négy nap múlva (febr. 17-én) még mint esztergomi választott érsek látja el az alkancellári teendőket.

Csupán az utóbbi tényt feltüntető két oklevélből is világos,¹ hogy Bicskei Gergely nem püspöki székből, hanem a fehérvári prépostságból² emelkedett hazánk első egyházi méltóságára; következésképpen csanádi püspök sohasem lehetett s ezért nem azonosíthatjuk sem Bereczk, sem Gergely csanádi püspökkel?³

II.

Vizsgáljuk ezután Bonzagno János csanádi püspökké neveztetésének időpontját.

Erre vonatkozóan a püspöki-katalógusok a meghatározások rendkívüli, szinte meglepő változatosságát tárják elénk.

Pray,⁴ Gams,⁴ Eubel,⁵ Lányi,⁶ Cherrier,⁷ Batthyány,⁸ Lendvay,⁹ kihagyják a csanádi püspökök sorából. Borovszky¹⁰ s általában a legújabb meghatározások¹¹ 1532-re teszik püspöki kineveztetését.

Ezekkel szemben az újabban közzétett, egykorú okiratok azt bizonyítják, hogy hogy Bonzagno már 1529-ben csanádi püspök volt.

(Fejér: I. m. VI., 2. 122. l.) Mint érseknek egyedül csak ebben az egy oklevélben találjuk alkancellári működésének nyomát. Minthogy elhagyta III. Endre pártját és Károly Róberthez szegődött, meg kellett válnia az alkancellárságtól. 1298 márc. 29-én már — az említett — Antal csanádi püspök az alkancellár. (Fejér: I. m. VI., 2. 124. l.)

¹ A már említett hasonló tévedésről, László budai prépost és Geréb László erdélyi püspök azonosításának alaptalanságáról szintén tökéletesen meggyőzőnek egyedül ama bullák, melyek Geréb püspöki kineveztetése alkalmával kiállítottak. Ezekből megtudjuk, hogy ekkor Geréb még semmiféle javadalmat nem élvezett, tehát budai prépost sem volt s így nem egyazon személy Karai László budai préposttal.

² XI. Benedek pápa egyik oklevele említi, hogy érsekké választásakor tagja volt esztergomi káptalannak is. (Theiner: I. m. I. 406 l. Knauz: I. m. II. 535 l.)

³ E tévedésre alkalmul szolgáló okokat főleltem „Néhány szó a magyar főpapok sorozatához” c. dolgozatomban. (Havi Közlöny. Temesvár 1916. 672—3 l.)

⁴ I. m. II. 298 l.

⁵ I. m. 370 l.

⁶ I. m. III. 117 l.

⁷ Magyarország egyháztörténete. Nagyszombat 1884, I. 265 l.

⁸ A magyar egyház történelme. Pest 1866, 133 l.

⁹ I. m. 133 l.

¹⁰ Országos levéltár: Liber dignitatorum ecclesiasticorum. (Kézirat) 73 l. I. m. I. 369 l.

¹¹ A csanádgyházmegyei hivatalos névtárak.

1529 június hó 29-én Báthory István nádor értesíti Ferdinánd királyt, hogy Zápolyay János a török császár elé indult, előreküldvén a váradi prépostot, Jánost, kinek imént a csanádi püspökséget¹ adományozta.

Jelentésének minket érdeklő sorai:

„Sacra Regia Maiestas . . . Zápolyay, parat ire obviam caesari Turcarum . . . praemisitque nunc ad caesarem ipsum illum Joennem Baptistam praepositum Waradiensem, cui nunc episcopatum Chanadiensem Joannes ipse contulit . . . Ex Buda in festo beatorum Petri et Pauli Apostolorum anno Domini 1529 . . . Stephanus de Bathor Palatinus et Locumtenens.”²

Eszerint e sorok keltezésekor már csanádi püspök volt Bonzagno.³

De fönnmaradt János királynak ugyanebben az évben írt levele is, melynek segítségével még pontosabban kideríthetjük Bonzagno püspökké kineveztetésének időpontját.

1527-ben a csanádi püspök, Musinai Gerván János átpártolt János királytól Ferdinándhoz. Hasonlóképpen a primás és a pécsi püspök is. Zápolyay ezen fölbőszülve, kéri VII. Kelemen pápát, hogy ne erősítse meg őket főpapi székeikben:

„ . . . quos ad episcopatus . . . Csanadiensem promoveram . . . ne hos inimicos meos in illis, quas dixi, dignitatibus velit confirmare . . .⁴ Ex civitate mea Lyppa 15. Junii a. D. 1529 . . . Joannes Rex Hungariae.”⁵

E levél keltezésekor tehát még Musinai Gerván János⁶ volt a csanádi püspök.⁷

¹ Küldetésének célja volt megtudni, vajjon a szultán Nándorfehérvárt, Szendrőn, vagy pedig Péterváradon fogja-e János királyt fogadni.

² Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából. I. 413 l.

³ A személyazonosság iránt nem forog fenn kétség. Borovszky (i. h.) is felemlíti, hogy a váradi prépostágból emelte őt János király a csanádi püspöki székre.

⁴ „Certissimum enim est — folytatja felháborodottan — aquam et ignem, contraria elementa, citius conventura, quam ego cum illis, qui vitae meae tam nequiter insidiati sunt, in regno meo aut conveniam, aut una maneam.”

⁵ Egyházt. Eml. I, 472 ol.

⁶ Bonzagno elődje, Musinai Gerván János ebben az esztendőben hunyt el. Petrus de Rupe segesvári domonkosrendi perjel a mohácsi vészt követő állapotokról írt emlékiratában u. i. feljegyezte, hogy a csanádi püspök abban az évben Erdélyben a moldvai vajda ellen vívot ütközetben elesett. (Egyházt. Eml. I. 490–491 ol.) Mely napon? — nem tudjuk.

⁷ János király panaszából az is kitűnik, hogy Gervánnak Ferdinándhoz átpártolása után, (ki 1527 nov. 21-én szintén megtette csanádi püspökké) János király nem nevezett ki „ellenpüspök“-öt, mi e korban szinte már szokássá vált.

A két idézett egykorú irat alapján, ezek keletkezése közötti időtartamra (1529 jún. 15—29) kell Bonzagno püspökké kineveztetését helyezni.¹

III.

Érdekes a csanádi püspöki szék helyzete a XVI. század közepén (1540—1550).

Az idézett Schematismus értelmében Héderfaji Barlabási² János 1544-ben mint csanádi püspök az erdélyi egyházmegye adminisztrátora volt.³

E ténymegállapítás jeles történetírónk, Veress Endre Izabella királyné c. művének ama kijelentésén alapszik, mely az 1544-i tordai országgyűlésen megjelent főpapok között Barlabási Jánost, mint csanádi püspököt és az erdélyi egyházmegye adminisztrátorát szerepelteti.⁴

Veress eme állításánál egy 1544. augusztus 1-én⁵ kelt okiratra hivatkozik melyet mai napon is a bécsi cs. és kir. udvari, házi, állami (Hof-, Haus-, Staatsarchiv; röviden: titkos) levéltár őriz. Ez azonban a csanádi és erdélyi egyháznagyokat, illetve püspöki székeiket szószerint ily megjelöléssel tünteti fel:

„... Joanne Barobassy Chanadiensi, Albensis Transsylvaniae sede vacante, ecclesiarum episcopus...“⁶

Ebben az esztendőben tehát az erdélyi püspökség üresen állott s így Barlabási sohasem volt erdélyi főpásztor, sem az erdélyi püspöki jószágok, sem az egyházmegyének adminisztrátora.

Ami csanádi főpásztorkodását illeti, régibb archontológusaink közül többen, mint Batthyány,⁷ Gams,⁸ Eubel,⁹

¹ Bonzagno püspöki kineveztetése időpontját Bunyitay sem alapíthatta meg. Ezt írja tárgyunkra vonatkozóan: Bonzagnót „a váradi prépostság birtokában találjuk már 1529-ben. Tíz év múlva Brodarich István váci püspök végrendelete már úgy említi, mint „néhai“ csanádi püspököt.“ (A váradi püspökség tört. II, 54 ol.)

² Előfordul Barobassi néven is.

³ „Qua eppus Csanadiensis et administrator eppatus Alb. Juliensis intererat 1. Aug. a. 1544 comitiis regni Transsylvaniae in Torda celebratis. (Veress: Izabella királyné. Magyar. Tört. Életrajzok. 1901 pag. 257).“ Schematismus Csanadiensis 1913, 44 l.

⁴ I. h.

⁵ Helyesen: augusztus 9-én.

⁶ Bécsi udv. és áll. levéltár: Magyar oklevelek. (Repertorium XVI.) Meg vagyok róla győződve, hogy a hiba nem Veress Endrétől, hanem talán attól ered, aki a szóban forgó iratot számára lemásolta, vagy tartalmát vele ismertette.

⁷ I. m. 133 l.

⁸ I. m. 307 l.

⁹ I. m. III. 117 l.

Cherrier¹ egyáltalában nem tartják csanádi püspöknek, mert csupán a Ferdinándtól kinevezett egyháznagyokat tekiintik törvényes főpapoknak. (Barlabásit pedig Zápolyay nevezte ki.)

Ámde a váradi békében János király és Ferdinánd egymást kölcsönösen királyoknak ismerték el. Mindegyik ott érvényesítette jogait, ahol éppen birta. Az volt az illető országrész ura, akinek ott erősebb volt a hatalma.²

A római szentszék sokszor éppen azért nem konfirmálta a kinevezett püspököket, hogy a kinevezés megerősítésével a másik királyt trónbitorlónak ne bélyegezze. Nincs tehát semmi alapja annak az érvelésnek, hogy csak ama főpapokat tekintsük törvényeseknek, akiket Ferdinand király nevezett ki.

Sokkal helyesebb volna, ha ahelyett, hogy a kinevező király személyét vennők tekintetbe, abból indulnánk ki, vajjon a kinevezett egyháznagyok közül melyeket erősített meg az apostoli szentszék. Csakhogy a megkülönböztetés e módjának, — vagyis annak az álláspontnak, hogy a püspökök sorozatában csak a szentszéktől megerősített főpapoknak van helye, — nincs létjogosultsága, sőt ennek az lenne a következménye, hogy több egyházmegyében évtizedeken át székiüresedést kellene megállapítanunk. Számos királyi kinevezést u. i. sohasem erősített meg a szentszék.³

Ezért igen helyesen jegyzi meg Knausz: „Íróink általános elvül fogadták el azt, hogy a püspökök névsora csak a hiteles királyi okmányok aláírásából állítható össze hitelesen. Igen, de a királyi okmányokban többször találunk oly püspököket följegyezve, kiket a római szentszék sohasem ismert el püspököknek.”⁴

Pray főlemlíti Barlabásit a csanádi püspökök sorában, mégpedig mint Ugodi Ferenc elődjét.⁵

¹ I. m. 351 l.

² A két király versengése a trónért, gyakori változásokat idézett elő a csanádi egyházmegye területében is. A nagyváradi béke után az erdélyi fejedelem tartományává lett, Erdéllyel államjogi kapcsolatba lépve, ennek határvidékét képezte. 1542-ben Lippa és Temesvár környéke egészen le a Dunáig „ráczság” elnevezéssel külön parancsnokság alatt állott. 1551-ben ismét új változás következett be. A diószegi szerződés alapján, — melyben Izabella Temesvárt, Lippát, Karánsebest, Lugost és Sólymost Ferdinándnak átadta, — ez az országrész nemcsak urat cserélt, hanem Erdélytől elválasztva, Magyarországhoz tartozott. 1556-óta — legalább a Szörénység — egész a XVII. század végéig visszaesett ismét Erdélyhez. V. ö. Szentkláray: Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár 1879, 10 l.

³ V. ö. Magyar Sión 1863, 9–30 l.

⁴ Magyar Sión 1892, 262 l.

⁵ I. m. II. 298. l.

A legujabb megállapítások — Borovszky¹ s a csanádi névtárak² — szerint Barlabási, mint Ugodi utóda volt csanádi püspök.

Borovszky szerint:

1540—1550: Ugodi Ferenc,

1550—1552: Barlabási János;

a Schematismus szerint:

1540—1544: Ugodi Ferenc,

1544—1552: Barlabási János.

E meghatározások mind hiányosak. Barlabási és Ugodi egy időben voltak csanádi püspökök: Barlabási, mint a Zápolyay-párt, Ugodi mint Ferdinánd embere.

Ismeretes, hogy e korban a kettős püspökségek nem voltak ritkaságok.

Erdélybe az 1527. esztendő folyamán mindkét király nevezett ki püspököt: Ferdinánd Gerendi Miklós ugocsaí főesperes, kir. titkár és fehérvári örkanonokot, — János király Statileo János budai prépostot. Mindkettő önmagát tartotta az egyházmegye törvényes fejének s mindkettő püspök volt a saját pártja szemében.

Az egri püspökség élén kétszer egymásután két főpap állott.

A Várday Pál esztergomi érsekké történt kinevezésével megürült püspöki székre 1527. november 11-én Ferdinánd Szalaházy Tamás veszprémi püspököt nevezte ki.³ De ez nem akadályozta meg János királyt abban, hogy ugyane püspökség jövedelmét három év múlva Gritti Lajosnak ne adományozza,⁴ sem későbbben abban, hogy Gritti 16 éves fiát, Antalt, egri püspökké ki ne nevezze,⁵ ki azután öt esztendeig volt a püspökség tulajdonosa. (Atyja egy szentágostonrendi szerzetest fogadott melléje — Augustinus de Muzeo nevű egyházjogi tanárt, — hogy mindama dolgokban kiképezze, „miket egy püspöknek tudnia illik.”⁶

Gritti halála után János király a Ferdinándtól kinevezett Szalaházy személyében még mindig főpásztorral bíró püspökséget Frangepán Ferencsel újból betöltötte s így az egyházmegyének ismét két kinevezett főpapja volt.⁶

¹ Csanád vármegye tört. Budapest 1896, I. 369 l.

² Schematismus Csanádiensis, 1916. (Series episcoporum Csanádiensis).

³ Egyháztörténelmi Emlékek a hitújítás korából, I. 373—374 l.

⁴ Kretschmayr: Gritti Lajos 31 l.

⁵ I. m. 41 l.

⁶ I. b.

⁷ Egyháztört. Eml. III. 20 l.

Ennek analógiájára aztán Ferdinánd is nevezett ki Szalaházy után, — 1537 március 28-án, Frangepán életében — püspököt, Perényi Ferenc személyében.¹

Igy újból két püspöke volt az egri egyházmegyének.

Ugyanezt tapasztaljuk V á r a d o n.

Midőn a mohácsi csatatéren hősi halált szenvedett Perényi Ferencel a váradi püspökség megüresedett, Ferdinánd sietett azt betölteni. Főpásztorául 1527. november 4-én Maczedóniay László pécsi prépostot tette meg.² Csakhogy János király szintén gyakorolta a maga jogát s mindjárt a mohácsi vész után tartott tokaji gyűlés alkalmával, Czibak Imrét nevezte ki.

Igy a két egyháznagy közül, hol az egyik, hol a másik gyakorolta a főpásztori jogokat, aszerint, amint az őket kinevező király hatalma jutott érvényre.

Ilyen sorsa volt e korban a csanádi püspöki székek is.

A pápai megerősítő bulla minden kétségen felül helyezi azt, hogy Barlabási már 1539-ben csanádi püspök volt. Ennek értelmében 1539. május hó 30-án megerősítést nyertek:

„ . . . Frater Gregorius³ regularis sancti Pauli primi Eremitae,⁴ Joannes Barlabásy . . . ”⁵

Másrészt még tíz esztendő múlva is mint csanádi püspökről történik róla említés.

Ugyanebben az időben (1540—1550) azonban Ugodi is viselte a csanádi püspöki címet.

1540. augusztus 20-án nevezte ki őt Ferdinánd a János-párti Barlabási „ellenpüspökkéül.”⁶ Csanádi püspök volt Ugodi még 1550-ben is, midőn Csanád török kézre került.⁶ Ugyanekkor (1550 febr.) azonban Fráter György azt állítja Barlabásiról, hogy ő a csanádi püspök.⁷

Két püspöke volt tehát a csanádi egyházmegyének egész évtizeden keresztül.

¹ I. m. III. 150 l.

² I. m. I. 340 l.

³ Helyesen: Georgius.

⁴ A váradi püspökségre.

⁵ A csanádi püspökségre. (I. m.) Borovszky kiemeli, hogy Barlabási volt az egyetlen e zavaros korszakban, akit Róma megerősített. (I. h.) A mohácsi vész óta tényleg Barlabási volt az első csanádi püspök, aki pápai megerősítésben részesült, sőt az egyetlen is, ha Borovszky e „zavaros korszak”-ot 1560-ig számítja. Ebben az évben ismét van a csanádi egyházmegyének a szentszéktől megerősített főpásztor.

⁶ Országos levéltár: Liber dignitatorum ecclesiasticorum I. 73 l.

⁷ Istvánfi: Hist. 343 l.

⁸ Tört. Tár 1893, 460 l.

Barlabási eszerint nem volt mint csanádi püspök egyúttal az erdélyi egyházmegye adminisztrátora, hanem anélkül, hogy Erdélyben püspöki javadalmat, vagy főpásztori joghatóságot élvezett volna, még csanádi püspöki címét is mással volt kénytelen megosztani.

A püspökség jövedelmével e két egyháznagy egyike sem rendelkezett. 1549-ben sűrgeti Ferdinánd Fráter Györgyöt, hogy terjesszen fel hozzá jelentést a csanádi püspökség állapotáról.¹ Azt ugyan nem tudjuk, vajjon megtette-e ezt a jelentést, de a királyi sűrgetésből magából is kitetszik, hogy — mint Borovszky is következteti² — a püspöki beneficium Fráter György váradi püspök kezében volt s így Barlabásinak is, Ugodinak is csupán a püspökség címe maradt meg.

IV.

A XVII. század végére, illetve a XVIII. század első éveire egyházi archontológiánk Jány Ferenc-et iktatják a csanádi püspökök sorába.

Az egyházmegyei Schematismus 1699-re,³ Telekesy István (1689—1699) és Dolny István (1699—1707) csanádi püspökök közé — 1699-re — teszi főpásztorkodását, Pray,⁴ Lányi,⁵ Gam s⁶ az 1701—1707 esztendőkre, vagyis Dolny után.⁷

Ezekkel szemben Borovszky kihagyja Jányt a csanádi egyháznagyok sorozatából.⁸

Míg Bonzagno, valamint Barlabási és Ugodi főpásztorkodási idejét az idézett okiratok oly egészen más világításban tüntették fel, hogy ezek alapján kénytelenek voltunk az összes eddig fölmerült véleményekkel szakítani: addig Jány csanádi főpásztorkodására vonatkozó kijelentések között találunk olyant, melyet minden habozás nélkül magunkévá tehetünk.

¹ Országos levéltár: Lib. dign. I. h

² I. h.

³ I. h.

⁴ I. m. II. 304 l.

⁵ I. m. II. 319 l.

⁶ I. h.

⁷ Kollányi szintén megemlíti, hogy Jány csanádi püspök volt és főpásztorkodása kezdetét 1707-re helyezi; szerinte már 1703-ban meghalt. A *Memoria Basilicae Strigoniensis* (153 l.) nem említi meg, hogy mikor lett csanádi püspökké, csak azt regisztrálja, hogy mint csanádi „választott” püspök hunyt el 1703-ban.

⁸ I. m. I. 381 l. — Ezért írja a csanádi Schematismus: „Pray et alii illum inter episcopos Csanádienses recensent, Borovszky in suo opere alte de illo tacet.” (1913. évf. 51 l.)

Ez Borovszky ama megállapítása, mely szerint Jány Ferenc egyáltalában nem volt csanádi püspök.

Azok a szerzők, kik Jányt csanádi püspöknek tartják, semmiféle oly bizonyítékra nem hivatkoznak, mely állításukat megerősítené, vagy csak valószínűvé is tenné. Hiába kutatjuk a forrásokat, melyekből érveiket meríthetnék. Sem kinevező iratra, sem más följegyzésre nem akadunk. A hiteles források csak arról értesítenek, hogy Jány Ferenc esztergomi kanonok és sasvári főesperes 1676. május 12-én zebegényi apáttá,¹ 1677. június hó 4-én pécsváradi apáttá,² 1678. június 11-én szerémi püspökké,³ s végre 1679. augusztus 20-án mint királyi tanácsos csornai préposttá lett.⁴ De sem az Országos levéltárnak királyi rendeltetése készült „Collationes ecclesiasticae” c. hivatalos gyűjteményében, melyben 1556-tól fogva az összes egyházi kinevezések bennfoglaltatnak, sem Lendvaynak ugyanott őrzött „Liber dignitariorum ecclesiasticorum” c. kéziratában nincs semmi nyoma annak, Jány hogy valaha csanádi püspök lett volna.

Az ismertetett vélemények — a csanádegyházmegyei névtár kivételével — csak 1701-től számítják Jányt a csanádi püspökök közé.

Azonban 1701-ben Dolny volt a csanádi püspök,⁵ ki már 1700. január 28-án mint csanádi püspök szerepel⁶ s 1707-ig tartó főpásztori működését több följegyzésreméltó intézkedésével tette emlékezetessé.⁷

¹ Országos levéltár: Collationes ecclesiasticae II. 336 l.

² U. o. II. 352 l.

³ U. o. II. 375 l.

⁴ U. o. II. 391 l. V. ö. Borovszky: i. h.

⁵ 1699. június hó 15-én nevezte ki Lipót király. (Collationes ecclesiasticae III. 373 l.) Consecratiója 1703-ban ment végbe Bécsben. Úgy látszik ez a tény tévesztette meg azokat, kik főpásztorkodása éveit 1703-tól számítják. (V. ö. pl. Mihályfi: A papnevelés tört. I. 220 l.)

⁶ E napon a szegedi szentferencrendi quardiánt kinevezte püspöki helynökké és utasítást adott neki a csanádi püspökséghez tartozó helységek összeírására. (Ortvay-Szentkláray: Csanádegyházm. Adattár I. 58 l.)

⁷ Így p. o. már 1700. április 18-án, mint „választott” csanádi püspök az esztergomi főkáptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Báró Büttler János egri katonai parancsnok nehány jószágot, mely a csanádi püspököt illeti, elfoglalhasson és birtokba vehessen. (Borovszky: I. m. I. 382 l.) Ugyanez év április 20-ik napján egyik megbízható emberét, nemes Szabó János plenipotentiarusát küldi egyházmegyéjébe tizenkét pontból álló utasítással, melyben lelkipásztorok és licentiátusok alkalmazásáról, telepítésről, templomépítésről, tizedszedésről, számadások vezetéséről s hasonlókról intézkedik. (V. ö. Borovszky: I. m. I. 254 l. és Juhász: Voltak-e licentiátusok a Délvidéken? „Havi Közlöny” Temesvár 1915, 602 l.)

A Schematismus — mint kiemeltük — 1699-re helyezi Jány csanádi főpásztorkását és Dolny elődjének tartja.

De még ily alakban sem lehet Jányt a csanádi főpápok sorába beékelni.

A hitelt érdemlő följegyzések szerint ugyanis Telekesy (a Schematismus szerint Jány elődje) még 1699. június hó 22-én csanádi püspök volt.¹ E napon cserélte föl e főpapi széket a váciival. Dolnyt pedig (a Schematismus szerint Jány utóda,) 1699. június 15-én nevezte ki Lipót Szent-Gellért egyházmegyéjének élére.² Mielőtt tehát Telekesy püspöki székét elhagyta, már gondoskodva volt utódjáról; sőt 7 nappal előbb nevezte ki a király Dolnyt csanádi püspökké, mint Telekesyt egrivé.

Egy héten át tehát ismét két főpapja volt a csanádi egyházmegyének, legalább a följegyzések szerint. Ha nincs is okunk kételkedni abban, hogy e körülmények nem voltak kihatással a való életre — annyi bizonyos, hogy székküresedésről semmi esetre sem lehet szó. Az 1699. esztendő folyamán sem találunk tehát olyan időközt, melybe Jány csanádi főpásztorkodását be lehetne illeszteni.³

Ezért Jány Ferenc neve a csanádi püspökök sorából törlendő.

E néhány példa is eléggé igazolja, hogy Délmagyarország archontológiája még nem tökéletes.

Ennek megemlítésénél nem mellőzhetjük el ama kiváló tudósnek legalább megnevezését, kinek dicsőséges úttörő munkáját a nyelvtörténet mezején széles körben magasztalják, viszont történetírói törekvését az ismeretlenség leple takarja.

Délmagyarország szülöttét a torontálvármegyei Nagyszentmiklós-ról származó Révai Miklós-t értjük, kit Kazinczy méltán nevezett Nagy-nak. Ő egyike Délmagyarország első archontológusainak.

A csanádi püspöki-könyvtár „egyik kincse gyanánt” őriz egy bőrkötésű főlíánst, mely homlokán Révai nevét viseli s melynek hasábjait Révai kézírása teszi megbecsülhetet'enné.

Mindjárt az első lapon megnyilatkozik sóvár vágya, mellyel hazánk multjának „hajdani dicsőségének feltüntetőbb igazolása végett, mennél mélyebbre ható kutatását óhajtotta előmozdítani.”

„Még úgyszólván gyermek valék — írja ebben Révai, — már azon gondolat vett erőt lelkemen, hogy hazám multjának földerítésére

¹ Coll. eccl. III. 278 l.

² U. o. III. 373. l.

³ Ezt különben a Schematismus sem teszi, hanem Jány főpásztorkodási idejét kérdőjellel ábrázolja: „Franciscus Jány 1699?” (I. évf. 52 l.)

szenteljem törekvéseimet. Mert . . . kiváltképpen az oltatott szívembe, hogy az a föld, amelyen a világra jöttem, szent legyen előttem és minden kitelhető erőmmel s teljes igyekvéssel oda törekedjem, hogy ennek hasznát és dísztét lehetőleg elősegíthessem. És midőn azt láttam, hogy ez minden előbbi ékességétől meg van fosztva, mivel-hogy ott minden az egykori barbár düh által romba döntve hajdani fényét és méltóságát elveszíté; midőn ezt láttam, keserű fájdalom égette szívemet. Emiatti hevületemben elégiát írtam Csanád romjairól már akkor, midőn még Szegeden a költészet tanulmányozásával foglalkozám gyermekies módon utánozván Sannazarius azan elégiáját, melyet ez Cumae romjairól írt volt . . . Merész gondolat volt ugyan az, mely által indítatva először is a csanádi püspökök összeírásához fogtam, azután pedig a Csanádról szóló egyéb adatokat szándékoztam megírni. Mintegy két évet fordíthattam valahogy e célra, mely idő alatt átnézegettem majdnem mindazt, amit erre vonatkozóan a hazai történetirókban föllelhettem. Ekkor óhajtottam már a levéltárakban elrejtett történeti adatokat és egyéb írott okmányokat is fölkeresni. De ezekhez még akkoriban nem tudtam hozzáférni, mivel fiatal korom miatt nem tehettem szert oly tekintélyre, mely engem a kiváló férfiak bizalmához juttathatott volna, kiknek jóakarától pártfogást, vagy tanácsaiból irányítást meríthettem volna.¹

Méltán elmondhatjuk Révai életirójával: Bizonyára értékes történelmi művek jelölnék eredményül emléket, ha Révai pártfogó fölkarolására akadt volna!²

Révai ennek ellenére is megkísérelte a csanádi egyháznagyok sorozatát összeállítani és e törekvése iktatja őt Délmagyarország-hisztórikusai közé.

¹ V. ö. Csaplár: Révai Miklós élete, 340—342. ol.

² I. m. I, 345. l.

Schematismus cleri dioecesis Csanádlensis pro anno 1916.

Az úgynevezett Délmagyarország egész területét, vagyis a Tisza-, Duna-, Maros- és Erdély-közt magában foglaló, ősalapítású csanádi egyházmegye névtárai minden időkre maradandó, becses adatkészletek Délmagyarország történetírói számára.

A hagyományos szokáshoz híven az idei Schematismus is a püspökök sorozatával (Series episcoporum) kezdődik.

A XVI. századig jobbra csak keresztnévükön ismeretesek. Oka ennek az a körülmény, hogy felismerésükre pusztán e nevük és állásuk fölemlítése elegendő volt kortársaiknak. Forrásaink ritkán tesznek e tekintetben kivételt. Nagy a különbség ugyanis az egyházi és világi személyek családi hovátartozandóságának meghatározása között. Míg az előbbiek papi pályára lépésükkor családi birtokaikról lemondanak s ezéntől elfordulva a világ közönséges folyásától, a hétköznapi vásárporától menten, kizáróan az egyházi és politikai élet terén működnek: addig a világi ember a legközönségesebb és mindennapi gondoktól lenyűgözve, első sorban szűkebb környezetének érdekeit szolgálja. Ezért kortásai szükségesnek látták személyét közelebb megjelölni s így családi nevét az utókorra fenntartották. Nem szabad tehát csodálkoznunk azon, hogy a csanádi püspököket az első századokban nem határozhatjuk meg oly szabatossággal, mint a kortárs országnagyokat. Más püspöki, vagy érseki megyének e korban jelentős szerepet vitt számos főpapjának családi hovátartozandósága szintén még a mai napig részben teljesen ismeretlen, részben csak találgatás tárgya.

A Schematismus püspöki sorozatának későbbi évszázadaiban is pusztán száraz nevekkal és rideg évszámokkal találkozunk. Az egyháznagyokat és főpáztorkodásuk időtartamát jelzik.

Am a historikus jól ismeri e száraz nevek és rideg évszámok jelentőségét.

Amint nem paradókszon, hogy legtöbbet beszélnek el ama kútfők, melyeknek nem az a céljuk, hogy elbeszéljenek, éppúgy áll, hogy e püspöki sorozat egyszerű alakban foglalt, szűkszavú kijelentései a

legtöbbszörmondó útmutatók, a legbizhatóbb mértföldjelzők a csanádi egyházmegye történetében.

A jelen sorozatoknak, az előző Schematismus első lapjain található püspökkatalógussal, való összevetése után, szembeötlők, hogy Szt-Gellért ugyanazon, jelenkori utódját a legutóbbi névtár a 87-ik, az ideai Schematismus a 88-ik csanádi püspökök gyanánt tünteti fel. Ha összehasonlítjuk a két sorozatot, rájövünk az eltérés okára: az előbbi Schematismus 15-dik csanádi püspöknek Bicskey Gergelyt, a későbbi híres esztergomi érseket szerepelteti, az ideai névtár ehelyett két püspököt vett föl: — Bereczket és Gergelyt. Melyik a helyes megállapítás, az részletesebb fejtegetést igényel. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy e névsoroknak megfeleltethetetlen és megdönthetetlen ítéletek tekintélyével kell bírniok, mert a kombinációk végtelen sora fűződik hozzájuk, melyek mindegyikének e lajtmok alapjai, kiindulási és végpontjai, sőt sok esetben egyúttal valóságuk egyetlen próbakövei.

A püspököket követi a káptalan ezidei tagjainak felsorolása, élén a nagypréposttal, Németh József felsz. és vál. püspökkel. Azóta hazánk e legidősebb fölszentelt püspöke elköltözött az élők sorából. Neve fogalommal lett a csanádi egyházmegye életében s egyénisége úgy összeforrott egyházmegyénk utóbbi fél századának történetével, hogy az egyházmegye oszlopának kidőlését gyászoljuk halálával. . . . Hazáját nem hangos szóval, hanem tüzes lelkesedéssel, faradhatatlan tevékenységgel, s ha kellett, fegyverrel szolgálta és védte. Meg nem alkuvó magyar érzése közismert volt, s ha miatta félreismertetésben is volt része, ez biztosította számára egész Délmagyarország lelkes tiszteletét és szeretetét.¹ Kristálytisza, puritán jelleme már életében vallás- és nemzetiségi különbség nélkül összhangzó, ritka tiszteletben részesült. Mégis áll a történészek tanítása: A kortársak éppoly kevésbé vannak tisztában a közöttük élő egyéniségek értékével, mint a hegyek közt bolyongó a csúcsok viszonylagos magasságával. Csak midőn a hegylátótól eltávolunk s az alacsonyabb emelkedéseket elfedi a távol köde: tűnnek elő egész nagyságukban az égbe meredő ormok. Németh püspök alakjának nagyságát is csak a történeti távlat fogja a maga valóságában elének állítani. Emléke ki fog magaslati felülemelkedve az idők homályán, a feledésen, beragyogva a dicsőség napsugaraival!

A káptalani prépost és a székesegyházi kanonokok után a névtár felsorolja a csanádi püspökség területén hajdan virágzó apátságokat és prépostságokat, melyeknek ma már csak történelmi nevezetességük van s csupán címükben élnek tovább. A névtár megnevezi

¹ Ord. circulares 1916. 4644, sz. 102 l.

e címek jelenkori viselőit, egy apátságot — az egresit — üresedésben állónak tünteti fel; az utolsó oldalon, a sajtó alá rendezés ideje alatt történt változtatások rovatában azonban tudtunkra adja, hogy e nagymúlti ciszterci apátság címével éppen az idén — a schematismus sajtó alá rendezése idején — egy csanádegyházmegyei áldozópap, Versec város plébánosát tüntette ki a felség.

Ezek után következnek a főesperességek és plebániák felsorolása, az azokat adminisztráló lelkészekkel, a róm. kath. és más vallású hívek számának, a plébánia-egyház kegyurának megnevezésével. Hasonlóképen feltünteti a névtár az egyes parochiákhoz tartozó filiális-egyházakat, mely messze vannak a plébániától, hol van a róm. katolikusoknak, illetve más vallásúaknak templomuk vagy imaházuk, posta- és táviró-hivatal, vasúti állomás, mely nyelvet beszél a nép, mennyi volt a keresztelesek, házasságkötések és halálozások száma az elmúlt esztendőben. Ezek az adatok ellégé szemléhetővé teszik, hogy a csanádegyházmegyei schematismus nemcsak a püspökség történetírójának, de általában a Délvidék jövőndő historikusainak kiváló szolgálatot fog tenni.

Az idei Schematismus magán viseli a jelenkori „történelmi idők” bélyegét: külön is felsorolja a háború folyamán tábori lelkészi szolgálatot teljesítő papokat számszerint 33-at (120—121 o.). Hazánk egy vidéke sem adott annyi lelkészt katonáinknak, mint Dél-magyarország.

A Schematismus utolsó oldala főlemlíti, hogy a Szent-Györgyről nev. c. apát, Ortway Tivadar, a Schematismus sajtó alá rendezése óta elhunyt.

Ortwayban a csanádi egyházmegye jubiláris papját, Társulatunk akadémikus dísztagját, a magyar haza s elsősorban Délmagyarország nagynevű történetíróját vesztette el.

Huszonötéves korától hetvenharmadik évéig szakadatlanul gazdagította a magyar történeti irodalmat. Legtöbbet Délmagyarország köszönhet neki. Sokoldalú és rendkívül termékeny munkásságának méltatása nem ide tartozik. Idézzük ehelyett előkelő hazai szaklapunknak, a Magyar Tud. Akadémiától kiadott „Történelmi Szemle” szerkesztőjének szavait:

„Az életben nemes egyszerűség, lelki alázatból származó nyájasság jellemezte modorát és egész egyéniségét... Sokféle meg nem érdemelt mellőzésben részesült, de keserűség nem fogta el lelkét. Alázatos lélekkel tovább folytatta munkásságát s talán a mellőzés még erősebben buzdította szerénykörü kötelességeinek hű teljesítésére... Legnagyobb kompozíciói Temes megye és Pozsony városának történetét tárgyalják, mint csanádegyházmegyei áldozópap s mint pozsonyi jogakadémiai.

tanár e két helyi monográfiának, szentelte ideje és ereje legjavát. Talán legjelentékenyebb munkája Temesmegye története... Anélkül, hogy eredetiséget fitogtatna egyszerű hangon, jól átgondolt új eredményeket nyújt az olvasónak.¹

Fájdalom, e nagy munkáját nem fejezhette be, jöllehet nem sokkal halála előtt e sorok írójához intézett levelében, azt közölte hogy szépen halad előre.

Ortvay megdicsőült lelke a Fejérek, Katonák, Prayak, Ipolyiak, Horváthok társaságába költözött, mi pedig, kiket itt hagyott, az ő munkás szellemétől várunk támogatást és kitartó erőt.

¹ Történelmi Szemle 1916, 540-541 l.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1918-ÍK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat alapító s évdíjas tagja az „Értesítő”-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknek, vagy a főtítkárnál; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándékuk később időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő”-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1916. majus 20.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő”-be szánt mindenemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, Múzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1894. X. új évfolyam. I. II. füzet
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1895. XI. évfolyam. I. II. füzet
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1906. XXII. új évfolyam. I. és II. füzet
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1907. XXIII. új évfolyam. I. és II. füzet
22. Történelmi és Régészeti „Értesítő” 1908. XXIV. új évfolyam. I. és II. füzet

Az „Értesítő” megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet kötte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő” III. és IV. füzeté helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkben. Összeállította: Millesker
Bódog. I. rész. Oskori leletek. (1—198 lap. 300 ábrával.) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskor leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel.) Ára 4 kor. — III. rész. Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás
előtti időkben. III. Rész I. fele. (1—128 lap számos ábrával.) Ára 2 kor. — Ugyane
munkának III. Rész II. fele (129—294. lap számos ábrával.) Ára 3 korona.

Az 1909. évi Értesítő III. és IV. (együttes) füzetében megjelent „Temesvári
művészek” Dr. Berkeszi Istvántól, 1—144 lap és 32 képpel, különnyomatban is meg-
jelent s a társulat főtítkári irodájában 4 koronáért megrendelhető.